

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Ağayeva Aydan Ələkbər qızı

**“Biznesin inkişafında sığorta şirkətlərinin rolu və yeri”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı: Biznesin idarə edilməsi

İxtisaslaşma: Biznesin təşkili və idarə edilməsi

Elmi rəhbər:

i.u.f.d., dosent N.Ə.Həsənov

Magistr proqramının rəhbəri:

i.u.f.d., dosent R.Ə.Abbasova

**“Biznesin idarə edilməsi”
kafedrasının müdiri:
i.u.f.d., dosent**

M.Ə.Əliyev

BAKİ - 2014

MÜNDƏRICAT

Giriş.....	3-9
Fəsil-1. Biznesin inkişafında sığorta şirkətlərinin rolunun elmi-nəzəri əsasları.....	9-29
1.1. Biznesin inkişafında sığorta şirkətlərinin rolunun elmi-nəzəri aspektləri.....	9-15
1.2. Biznesin inkişafında sığorta şirkətləri iqtisadiyyatın inkişafı kontekstində.....	15-24
1.3. Biznesin inkişafında sığorta şirkətlərinin iqtisadi islahatlara təsiri.....	24-29
Fəsil-2. Biznesin inkişafına təsir edən sığorta şirkətlərinin problemlərinin təhlili.....	29-55
2.1. Biznesin inkişafında sığorta şirkətləri infrastrukturun elementi kimi.....	29-34
2.2. Sığorta bazarının inkişaf məsələləri.....	34-41
2.3. Kiçik biznesin inkişafında sığorta şirkətlərinin müasir xüsusiyyətləri.....	41-55
Fəsil-3. Biznesin inkişafında sığorta şirkətlərinin rolu və yeri.....	55-78
3.1. Biznesin inkişafında sığorta şirkətlərinin rolu.....	55-62
3.2. Biznesin inkişafında sığorta şirkətlərinin təsiri.....	62-72
3.3. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişafında sığorta şirkətlərinin rolunun artırılması istiqamətləri.....	72-78
Nəticə.....	78-80
Ədəbiyyat siyahısı.....	80-81

Giriş

Mövzunun aktuallığı: Cəmiyyətdə bazar münasibətlərinin təşəkkülü və davamlı iqtisadi artımın təmin olunması üçün sığorta siyasətindən hərtərəfli istifadə edilməsi keçid dövrü iqtisadiyyatının inkişafında müasir mərhələnin mühüm səciyyəvi xüsusiyyətidir. Sığorta əsasən iki böyük sahəyə bölünür: əmlak və şəxsi sığortaya. Sığorta münasibətlərinin təkmilləşdiyi bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkəmizdə yenidən formalaşan məsuliyyət sığortası da müstəqil sığorta kimi fəaliyyət göstərir.

Sığortanın təşkilinin öyrənilməsi zamanı diqqəti aşağıdakı məsələlərə yönəltmək lazımdır: sığorta təşkilinin əsas prinsipləri, dövlət sığortasının təşkili, səhmdar sığorta cəmiyyətlərinin təşkili, sığorta marketinqi və sığorta fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi.

Məlum olduğu kimi, son illər Azərbaycan öz tarixinin ziddiyyətli-bir tərəfdən həlli müəkkəb, tələyüklü problemlərlə yüklənmiş digər tərəfdən şərəfli, təqdirə layiq bir dövrünü yaşayır. Tarixi baxımdan çox kiçik bir zaman kəsiyində ölkəmiz üç keçid prosesinə (totalitarizimdən-demokratiyaya, müstəmləkədən-müstəqil dövlətçiliyə və planlı inzibati amirlik iqtisadiyyatından-bazar iqtisadi sisteminə) başlamaq və paralel olaraq bu istiqamətlərdə sistemli tədbirlər həyata keçirmək zərurəti qarşısında qalmışdır. Qloballaşma şəraitində sahibkarlığın Respublika iqtisadiyyatının tamamilə fərqli iqtisadi əsaslar üzərində yenidən qurulmasının hazırkı şəraitdə ən vacib məsələ kimi dəyərləndirilməsi birinci iki keçid prosesinin əhəmiyyətini heç də azaltmır. Biznesin sığortalanması məsələləridir spesifik və həm də cəhətin birpəşə növü hesab edildiyindən, eləcə də respublikamızda sığorta üzrə geniş təcrübənin olmaması səbəbindən, bu sahəyə münasibət heçdə həmişə birmənalı olmamış, sığortaya qeyri-pəşəkarların (auditorların, bankirlərin, sığortaçıların) müdaxiləsi nəticəsində problemin həlli əvəzinə əlavə problemlər yaranmış, heç bir əsas olmayan və real bazar amillərini

nəzərə almayan sığortanın nəticələrinin ölkə iqtisadiyyatına, sahibkarların fəaliyyətinə böyük ziyanı dəymişdir.

Ümumiyyətlə, sığorta bazarında qiymətləndirmə fəaliyyətinə iki istiqamətdə yanaşmaq mümkündür:

1. Sahibkarlıq növü kimi;
2. Sahibkarların qiymətləndirmə fəaliyyətindən istifadə etməsi.

1-ci istiqamətdə sığorta bazarında qiymətləndirmə fəaliyyətinin təşəkkülü və inkişafı baxımından yanaşmaq xüsusi maraq doğurur və istiqamətdə qısaca aşağıdakıları qeyd etmək olar.

Sahibkarlıq fəaliyyəti kimi sığorta bazarında qiymətləndirmə fəaliyyəti öz başlanğıcını 1996-cı ildən götürmüşdür və elə həmin dövrdən etibarən də respublikamızda qiymətləndirmənin hüquqi, nəzəri-praktiki bazasının formalaşdırılması istiqamətində mühüm addımların əsası qoyulmuşdur.

Qlaballaşma şəraitində sahibkarlığın inkişafında maliyyə-kredit sisteminin rolu son illərdə artdığından ölkə iqtisadiyyatında özünü göstərən köklü iqtisadi islahatların gecikmədən həyata keçirilməsi məcburiyyəti qarşısında qoymuşdur. İmkanları başa çatmış, səmərəsiz inzibati-amirlik yolu ilə iqtisadiyyatı sabirləşdirmək, iqtisadi tarazlıq yaratmaq, normal təkrar istehsal şəraitini real maliyyə sabitliyini təmin etmək, dövlət büdcəsinin qeyri-normal kəsrini aradan qaldırmaq, resurs amili hesabına iqtisadi səmərəliliyin tələb olunan səviyyəsini əldə etmək mümkün olmamışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə sığorta işinin təşkilinin ən əsas prinsipləri ölkəmizdə onun inhisarsızlaşdırılmasıdır. İndi dövlət sığortası ilə yanaşı, alternativ sığorta cəmiyyətləri də mövcuddur. Sığorta bazarının yaradılmasının mühüm şərtlərindən biri sığorta təşkilatları arasında rəqabətin təşkil edilməsidir. Rəqabət, hər şeydən öncə könüllü sığorta növləri ilə aiddir. Dövlət sığortasının təşkili və onun sığorta bazarında nümunəvi rolu bazara keçid şəraitində təsdiq olunmalıdır. Sığorta bazarının formalaşmasında sığorta tariflərinin də xüsusi rolu var. Sığorta fəaliyyətinin nəticəsi də bilavasitə tarif dərəcələrinin nədəncədə düzgün və real qurulmasından asılıdır. Sığorta

təsnifatının əsası kimi iki kateqoriya götürülür: sığorta obyektlərindəki fərqlər və sığorta məsuliyyətindəki fərqlər.

Məhz bu baxımdan iki cür təsnifatlaşdırma tətbiq olunur. Birinci təsnifat obyektləri üzrə aparıldığı halda, ikinci təsnifat təhlükələrin növlərinə əsaslanır. Sığorta biznesinin sabit inkişafını təmin etmək üçün, başlıca olaraq kapital, sığorta texnologiyaları, əlverişli mühit, sığortalının etimadı və bir sıra digər amillər tələb olunur. Lakin bu gün həllini gözləyən ən böyük çatışmazlıq sığorta biznesinin bütün həlqələrində çalışan menecerlərin bilik və peşə vərdişlərinin istənilən səviyyədə olmamasıdır.

Sığortaçıların, sığorta vasitəçilərinin, eləcə də Dövlət sığorta nəzarətinin professional kadrlarının çatışmazlığı hazırki mərhələdə sığorta bazarının inkişafına mane olan əsas baryerdir. Sistemli professional hazırlıq prosesinin tezliklə başlanmasını zəruri edən daha bir səbəb vardır – sığorta fəaliyyətinin beynəlxalq lisenziyalaşdırılması praktikasında sığorta şirkətlərinin rəhbərlərinin professional hazırlığının tələb olunması nəzərdə tutulur. Belə ki, sığorta şirkəti formal olaraq lisenziya almaq üçün idarəetmənin yüksək həlqəsində çalışan kadrların professional hazırlıq səviyyəsini göstərməlidirlər.

Hazırda Dünya Bankı və Avropa İttifaqı MDB və Şərqi Avropa hökumətlərinə təkidlə tövsiyyə edirlər ki, bu tələbi sığorta şirkətlərinin lisenziya almaları üçün tələb olunan şərtlərin siyahısına əlavə etsinlər. “Sığorta fəaliyyəti haqqında” yeni Qanuna əsasən Azərbaycan Respublikasında sığorta agentləri və ya sığorta brokerləri fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün sığorta nəzarəti orqanından müvafiq lisenziya alınmalıdır. Lakin bu gün fakt ondan ibarətdir ki, ölkədə hətta yuxarı həlqə əsas menecerlər kütləsi formal sığorta təhsilinə malik deyillər.

Sığorta mütəxəssisləri və sığorta vasitəçiləri müştərilərin sığorta sahəsindəki tələblərinə cavab verən sığorta xidmətlərini təklif etməyə, müvafiq məsləhətlər verməyə qadir olurlar, yerli və cənubi müştərilərə sivil qaydada sığorta xidmətinin göstərilməsi üçün beynəlxalq biznes davranış, sığorta biznesində etik davranış normaları sahəsində praktik vərdişlərə yiyələnirlər;

Sığortanın bu və ya digər növüüzrə təqdim edilmiş məlumatlar əsasında sərbəst olaraq nümunəvi sığorta müqaviləsini tərtib edib hazırlamağı bacarırlar. Sığorta bazarı iqtisadiyyatın tərkib hissəsidir. Sığorta bazarı iqtisadiyyatın əsas inkişaf etmiş sahələrindən biridir. Özünün obyektiv qanunları olan bazarın mövcud olduğu yerdə mütləq risk vardır. Risk olan yerdə isə sığorta olmalıdır.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə əhalinin əmlak mənafehinin sığorta mühafizəsi, sığorta çeşidinin genişləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sığorta etdirənlərin öhdəlikləri sığorta haqlarından yaradılan sığorta fondlarının vəsaitləri müxtəlif hadisələr nəticəsində dəymiş zərərlərin aradan qaldırılması, iqtisadi fəaliyyət sahələrinin maliyyə vəziyyətinin möhkəmləndirilməsi, əhalinin maliyyə vəziyyətinin möhkəmləndirilməsi, əhalinin rifah halının yaxşılaşdırılması istiqamətində istifadə olunur. Bu baxımdan mövzu aktualdır.

Tədqiqatın obyekti. Biznesin sığortalanması məsələlərinin seçilməsi zamanı iqtisadi proseslərin dinamik inkişafı və bunun nəticəsində baş verən kəskin dəyişikliklər makro və mikro iqtisadi sistemdə təşkilatı formalarının seçilməsi çox vacibdir. Bu cür dəyişkən şəraitdə biznes subyektlərinin mövqeyinin və rəqabət üstünlüyünü qoruyub saxlaması və xarici mühitə tez və uzunmüddətli uyğunlaşması və biznesin sığortalanması məsələləri formalarının seçilməsi və idarə edilməsi tədqiqat obyektidir.

Tədqiqatın predmeti. Biznesin sığortalanması məsələlərindəyişən şəraitdən, istehsalın miqyasından, yeni texnika və texnologiyanın tətbiqindən asılı olaraq idarəetmə sistemi daima olaraq təkmilləşir. Bu dəyişiklik biznesin sığortalanması məsələləri yalnız idarəetmənin təşkilatı quruluşunun təkmilləşdirilməsi deyil, eyni zamanda yeni idarəetmə üsullarının yaranmasında tələb edir.

Bu cür qeyri-sabitliyə daha yaxşı uyğunlaşmanı təmin edən biznesin sığortalanması məsələlərinin seçilməsi və idarəedimənin prinsipləri,

funksiyaları, metodları, modelləri, mexanizmi və istiqamətlərin məcmusu tədqiqatın predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi biznesin sığortalanması məsələləri şəraitində biznesin və strategiyanı elə formalaşdırmaqdır ki, o, bütün daxili və xarici aləmdə baş verən dəyişikliklərə rəqib firmaların fəaliyyətlərindəki yeni istiqamət və meylərə, istehlakçıların arzu və tələblərinə, habelə sahibkarlıq fəaliyyətindəki dəyişən şərt və şəraitlərə cavab verə biləcək mexanizmini formalaşdırsın və izah etsin. Buna görə də magistr işində biznesin sığortalanması məsələlərinin seçilməsi və idarə etmənin nəzəri- metodoloji tərəfləri öyrənilir, müasir vəziyyət təhlili edilir və reallaşdırılması istiqamətləri göstərilir.

Tədqiqatın vəzifəsi isə biznesin sığortalanması məsələlərinin seçilməsi sığorta bazarının xarici və daxili mühitin analizi nəticəsində təhlükə və imkanları meydana çıxarmaq potensial təhlükələri sərfəli imkanlara çevirmək.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. Magistr işinin elmi yeniliyi onunla bağlıdır ki, müasir dövüdə biznesin inkişafında sığorta şirkətlərini rolunun nəzəri-metodoloji və praktik məsələləri tədqiq olunmuş və bu istiqamətdə işlərin təkmilləşdirilməsi və inkişaf perspektivləri üzrə elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər hazırlanmışdır.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- Bazar iqtisadiyyatı şəraitdə biznesin inkişafında sığorta şirkətlərini rolu istər cəmiyyət üçün, istərsə də iqtisadiyyat üçün zəruri rolu, elmi - praktiki baxımından inkişafında əsas üstünlüyün milli və beynəlxalq prinsip və tələblərə cavab verilməsi əsaslandırılmışdır;

- Biznesin inkişafında sığorta şirkətlərini rolu iqtisadiyyata və biznes subyektlərinin inkişafına olan səmərəli təsir imkanlarının nəzərə alınması zərurəti tam genişliyi ilə əks olunmuşdur;

- Biznesin inkişafında sığorta şirkətlərinin rolunun müasir vəziyyəti təhlil olunmuş və onun təkmilləşdirilməsi və perspektiv istiqamətləri araşdırılmışdır;
- Biznesin inkişafında sığorta şirkətlərinin rolunun perspektiv istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş və bu istiqamətlərinin reallaşdırılması üzrə təklif və tövsiyələr hazırlanmışdır;
- Biznesin inkişafında sığorta şirkətlərinin rolunun beynəlxalq metodları və onların tətbiqi metodikasının işlənməsi üzrə təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür;
- Biznesin inkişafında sığorta şirkətlərinin rolunun rolunun təşkili üzrə nəzəri və praktiki cəhətdən əsaslandırılmış təkliflər hazırlanmışdır.

Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqatın informasiya bazasını yerli və xarici alim və professorların biznesin sığortalanması məsələlərinə aid yazdıqları ədəbiyyatlar, məqalələr, həmçinin son statistik göstəricilər və informasiyaları habelə biznesin sığortalanması məsələlərinin seçilməsi və tərtib olunması və idarəetmə və menecment sahəsində dünyanın və həmçinin yerli şirkətlərin və kompanyaların rəsmi internet səhifələri təşkil edir.

Bu məlumatların sintez təhlili, müqayisəli təhlil, sistemli şəkildə təhlilin köməyi ilə biznesin sığortalanması məsələləri seçilməsi və idarə edilməsi haqqında dəqiq və ətraflı təsəvvür yaratmışdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Biznesin sığortalanması məsələlərinin seçilməsi və idarə edilməsinin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu haqqda əhəmiyyətli təhlillər aparılmışdır.

Xarici ölkələrin sığorta kompanyalarının tətbiq etdiyi biznesin sığortalanması məsələlərinin seçilməsi və strategiyaları barədə nümunələr və informasiyalar əvəzsiz təcrübə mənbəyidir. Ümumiyyətlə tədqiqat işi sığorta məsələləri və xidmət sahəsində fəaliyyət göstərən yerli sığorta firmaları üçün tətbiqi əhəmiyyət daşıyır və potensial informasiya mənbəyidir.

Fəsil-1. Biznesin inkişafında sığorta şirkətlərinin rolunun elmi-nəzəri əsasları

1.1. Biznesin inkişafında sığorta şirkətlərinin rolunun elmi-nəzəri aspektləri

Azərbaycanın sığorta bazarının davamlı inkişafı və dünya bazarında tanınması üçün bu gün daha səmərəli və ciddi tədbirlərin həyata keçirilməsi tələb olunur. Gözlənilməz təbii fəlakətlər, müxtəlif sferalarda baş verə biləcək qəzalar və bədbəxt hadisələr nəticəsində ölkənin iqtisadiyyatına, hüquqi şəxslərin və vətəndaşların əmlakına və əmlak mənafelərinə vurula biləcək zərərlərin ödənilməsinin təmin edilməsi, bu məqsədlərə büdcə xərclərinin azaldılması, sığortalıların hüquq və mənafelərinin qorunmasına etibarlı təminatın yaradılması, eləcə də sığorta işinə nəzarətin gücləndirilməsi və sığorta sahəsində mövcud çətinliklərin aradan qaldırılması üçün maliyyə nazirliyi tərəfindən aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur: sığorta münasibətlərini tənzimləyən keyfiyyətə yeni qanunvericilik bazasının formalaşdırılması; o cümlədən beynəlxalq məsləhətçilər cəlb edilməklə «Sığorta haqqında» və «İcbari sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının yeni qanun layihələrinin hazırlanması, milli sığorta bazarının beynəlxalq standartlar səviyyəsində inkişafı və dünya sığorta bazarına inteqrasiya olunması prosesini sürətləndirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının «Beynəlxalq Sığorta Nəzarəti Assosiasiyası»na üzv qəbul edilməsi məsələsinin həlli istiqamətində tədbirlərin görülməsi, sığorta sahəsində muhasibat uçotunun dünya standartlarına uyğunlaşdırılmasını və hesabatların şəffaflığını təmin etmək üçün müvafiq tədbirlərin görülməsi, mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq, buğda sahələrinin (məhsulun) sığortalanmasına dövlət tərəfindən ayrılan maliyyə yardımının həcmi artırılması, sığortaçıların maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin yaxşılaşdırılmasını, həmçinin öz üzərlərində risk saxlama qabiliyyətinin gücləndirilməsini təmin etmək məqsədilə nizamnamə

kapitallarının artırılması istiqamətində müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi, əhalinin sığorta sahəsində maarifləndirilməsini təmin etmək məqsədilə kütləvi informasiya vasitələrində təbliğat və izahat işlərinin genişləndirilməsi, Azərbaycan dilində sığortaya dair dərslik və ədəbiyyatın, həmçinin sığorta ilə bağlı jurnalın nəşr etdirilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi. Şübhəsiz ki, qeyd olunan məsələlər respublika Prezidenti cənab İ.Əliyev tərəfindən davam etdirilən düzgün və dolğun iqtisadi siyasət, iqtisadiyyatın bütün sahələrinə, o cümlədən sığorta işinin inkişafına ayrdığı xüsusi diqqət və qayğı nəticəsində yaxın gələcəkdə öz həllini tapacaqdır. İqtisadiyyatda intensiv inkişaf yalnız sağlam rəqabət şəraitində baş verə bilər. Getdikcə çətinləşən rəqabət şərtləri, daima bazar iştirakçılarını bazardakı paylarını itirmək təhlükəsi ilə üz-üzə qoyur. Elə bu səbəbdəndir ki, onlar bazardakı paylarını itirməmək və stabil mənfəət əldə etmək üçün yeni-yeni rəqabət üstünlükləri qazanmağa çalışırlar. Bu cür axtarışlar sonda iqtisadiyyatda yeni xidmət sahələrin meydana çıxmasına səbəb olmuşdur. Belə sahələrdən biri də marketinqdir. Marketinq bazarın potensialını öyrənmək, istehlakçının istədiyi məhsulu müəyyən etmək və satışı artırmaq sahəsində istehsalçıya əlavə imkanlar yaratmaqla yanaşı əvvəlcədən aşkar edilə bilinən risklərdən qaçmağa şərait yaradır. Bu gün həm də sığorta işinin ayrılmaz və çox zəruri tərkib hissəsinə çevrilmiş marketinq, sığorta sahəsində artıq bir inkişaf yolu keçmişdir. Belə ki, sığorta sahəsində marketinq ilk dəfə 1960-cı illərin əvvəllərində Qərbi Avropa ölkələrində tətbiq olunmağa başlanmışdır. Sığorta bazarında təklif olunan xidmətlər digər bazarlardakı xidmət təklifindən çox fərqlidir. Elə bu səbəbdən də sığorta sahəsində marketinqin öz xüsusiyyətləri mövcuddur. Bunun əsas səbəbi bütün sığortaçıları tərəfindən təklif olunan sığorta xidmətlərinin eyni qaydalar əsasında hazırlanmasıdır. Belə olan şəraitdə marketoloqlar əsas diqqəti, yeni risk növlərinin axtarılmasına yönəldirlər ki, bazarda ehtiyac yarana biləcək yeni sığorta xidmətlərini vaxtında aşkarlaya bilsinlər. Ümumiyyətlə isə marketinq xidmətinin işi təkcə yuxarıda qeyd olunanlarla bitmir marketoloqlar, sığortaçının istehsal fəaliyyətini planlaşdırmaq üçün bazarda ehtiyac duyulan ayrı-ayrı sığorta

xidmətləri üzrə, onların keyfiyyəti, miqdarı və tarifi haqqında aparılan uzun müddətli tədqiqatların nəticələrini təhlil edirlər. Təhlillər nəticəsində əldə olunmuş əsaslı məlumatlara uyğun olaraq sığortacının gələcək bazar fəaliyyəti planlaşdırılır. Bundan sonra marketinq xidməti palana uyğun hazırlanmış sığorta xidmətinin satışını həyata keçirir və satışdan sonra xidmətlər göstərilir. Başqa sözlə desək marketinq xidməti sanki sığortaçının bazardakı fəaliyyətini tənzimləyən əsas beyin mərkəzidir. Sığorta marketinqi hər bir şirkətin fəaliyyəti üçün zəruri olan müxtəlif funksiyaları həyata keçirir. Bu funksiyaları dörd əsas istiqamətdə rəqləşdırmaq olar.

- 1)Sığorta bazarının tədqiqi (araşdırılması).
- 2)Sığorta xidmətlərinin hazırlanması.
- 3)Satışın həvəsləndirilməsi.
- 4)Sığorta xidmətlərinin satış kanallarının seçilməsi.

Yuxarıda göstərilən hər bir istiqamət özlüyündə müxtəlif tədbirlər planını əhatə edir. Hər bir şirkət bu alətlərin köməkliyi ilə çətin bazar rəqabəti şəraitində öz strategiyasını qorumağa çalışır. Məhz bu baxımdan bu alətlərin incəliklərinə kimi təhlil olunması çox vacibdir. Sığorta bazarının tədqiqi (araşdırılması). Bu gün marketinq tədqiqatları aparmadan çətin rəqabət şəraiti mövcud olan bazara daxil olmaq şirkətin iflası ilə nəticələnmə bilər. Sığorta bazarında aparılan tədqiqatlar zamanı tələb və onun ödənilmə səviyyəsi öyrənilir. Bu mərhələnin mahiyyəti daha çox sığorta haqqı yığmağa çalışan sığorta şirkəti ilə təhlükəli hesab etdiyi risklərdən müdafiə olunmağa çalışan sığortaçının məqsədlərinin kəsişmə nöqtəsini tapmaqdır. Ümumiyyətlə bu mərhələdə görülməli olan tədbirləri aşağıdakı kimi daha dolğun göstərmək olar:

a) Sığorta xidmətlərinə olan tələbin müəyyən edilməsi, o cümlədən:

- hazırkı dövr üçün hər bir sığorta növü üzrə tələbin;
- tələbin ödənilmə səviyyəsinin;
- növlər üzrə ödənilməyən tələbin səviyyəsinin;
- sığorta xidmətlərinə gələcəkdə yarana biləcək tələbin araşdırılması;

b) Sığorta şirkətlərinin bazardakı davranışının araşdırılması, o cümlədən:

- onların bazar paylarının və fəaliyyət göstərdiyi sığorta növlərinin;
- təklif etdiyi xidmətin keyfiyyətinin;
- həyata keçirdiyi satışın həcmnin;
- ən nəhayət reklam fəaliyyətinin müəyyən olunması;

c) Digər bazar iştirakçılarının fəaliyyətinin tədqiqi, o cümlədən:

- sığorta broker fəaliyyətinin;
- sığorta agent fəaliyyətinin;
- filial və nümayəndəliklərin fəaliyyətinin araşdırılması;

Göstərilən tədbirlərlə yanaşı şirkət fəaliyyət göstərmək istədiyi ölkənin siyasi, sosial qətişadi və demoqrafik vəziyyətini, sığorta bazarında rəqabətin və inhisarçılığın səviyyəsini də öyrənməlidir. Digər sığortaçıların fəaliyyəti, onların sayı, maliyyə gücü və təklif etdikləri sığorta növlərinin həcmi təhlil edilir. Sığorta bazarında tələbin ödəmə qabiliyyəti və onun artım imkanları qiymətləndirilir.

Bunlarla yanaşı müştərilərin konkret sığorta növlərinə, fəaliyyətdə olan sığorta təşkilatlarına və ümumiyyətlə sığortaya olan münasibətlərini öyrənmək məqsədləri onlar arasında müxtəlif sorğular keçirilir. Toplanmış bütün informasiyaların təhlilindən sonra əldə olunmuş məlumatlar əsasında sığorta xidmətləri bazarının həcmi və digər sığortaçıların potensial imkanları proqnozlaşdırılır. Təhlil edilmiş məlumatların əsasında şirkət öz gələcək fəaliyyət planını işləyib hazırlayır. Bu plan aşağıdakı müddəaları özündə əks etdirir:

- 1) Növbəti dövr üçün şirkətin məqsədlərinin və strategiyasının müəyyən olunması;
- 2) Sığortalının sinfinin, ödəmə qabiliyyətinin və həcmnin öyrənilməsi;
- 3) Sığorta bazarında təklif olunacaq sığorta xidmətlərinin müəyyən olunması;
- 4) Sığorta məhsullarının satışı və həvəsləndirilməsi metodlarının seçilməsi;

Bəzən şirkətlər strateji planlamaya əhəmiyyət verməyərək onun bazar qanunları ilə uzlaşmayacağını düşünürlər.

Bazarda vəziyyət çox sürətlə dəyişdiyindən planlamadan lazımi nəticəni əldə etmək mümkün deyil. Amma elə məhz strateji planlama gözlənilməz

dəyişmələrə hazır edir. Strateji planlama hər bir şirkət üçün həqiqətəndə çox böyük faydalar gətirə bilər. Planlaşdırma, şirkət rəhbərini şirkətin bugünkü bazar fəaliyyəti ilə yanaşı onun gələcəyi haqda da düşünməyə məcbur edir. Sığorta xidmətlərinin hazırlanması. Birinci mərhələdə toplanmış informasiyanın təhlili nəticəsində əldə olunmuş məlumatlara əsasən hazırlanması nəzərdə tutulan sığorta xidmətlərin növləri keyfiyyəti və həcmi müəyyən olunur. Bu mərhələdə qarşıya qoyulan əsas tapşırıqlar bunlardır:

- sığortaçının bazarda təklif edə biləcəyi sığorta xidmətlərinin növlərinin müəyyən olunması;
- seçilmiş hər bir sığorta növü üzrə qaydaların hazırlanması;
- sığorta xidmətlərinin bazara çıxarılması üçün təşkilati,

Şirkət həm ənənəvi sığorta növləri üzrə həm də yeni hazırlanmış sığorta növləri üzrə sığorta məhsulları ilə bazara girə bilərlər. Əgər təşkilat digər bazar iştirakçıları kimi eyni məhsulla iştirak edirsə onda o, bu məhsulun hazırlanmasında müştərilərin tələblərinə uyğun geniş planda dəyişikliklər etməlidir. Çünki əlavə rəqabət üstünlüyü qazanmaq üçün bazarda təklif edilən məhsulun digərlərindən fərqlənən özəllikləri olmalıdır.

Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, sığorta məhsulunun həyat dövrü dörd mərhələdən ibarətdir:

- 1) yeni sığorta növlərinin müştərilərə tanıtılması;
- 2) bağlanmış sığorta müqavilələrinin sayının artımı;
- 3) stabilləşmə;
- 4) mövcud sığorta xidmətinə tələbin azalması;

Birinci mərhələdə şirkət yeni məhsulu bazara çıxarır. Yeni məhsulun satış həcmi artırılması çoxlu güc və vaxt sərf edilsə də sığorta şəhadətnamələrinin satışı ləng inkişaf edir. Bu mərhələdə reklama, məhsulun tanıtılması və satış kanallarının yaradılmasına küllü miqdarda pullar xərcləndiyindən həmin dövr üçün demək olar ki, gəlir olmur. Olsa da bu çox cüzi miqdarda olur.

İkinci mərhələdəəgər təklif edilən məhsul müştərinin maraqlarına cavab verərsə sığorta şəhadətnamələrinin satışı ona uyğun olaraq gəlirlərin həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artaraq maksimal həddəçata bilər.

Üçüncü mərhələdə rəqib sığortaçılar tərəfindən yeni məhsula oxşar analoji məhsullar yaradıldığından artıq bu məhsula olan tələb azalmağa başlayır. Yığılan haqlarının miqdarıəhəmiyyətli dərəcədə kiçilir. Bu mərhələdə müxtəlif üsullardan istifadə edərək şirkət mövcud xidmət növünü təkmiləşdirməlidir.

1.2. Biznesin inkişafında sığorta şirkətləri iqtisadiyyatın inkişafı kontekstində

Respublikamızda bazar iqtisadiyyatının tələbləri əsasında təşəkkül tapmış müxtəlif yeni fəaliyyət növlərindən biri də biznesin sığortalanması məsələləridir. Ümumiyyətlə, sivil bazarın intellektual fəaliyyət növü olan biznesin sığortalanması məsələləridir. İstənilən təsəvvür etmək mümkün deyildir. Lakin buna baxmayaraq bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən bir-birindən doğan və ayrı-ayrılıqda təsəvvür edilməyən biznesin sığortalanması məsələləridir. İstənilən biznes fəaliyyətinin inkişafında qeyri-paralellik müşahidə olunmuşdur.

Biznesin sığortalanması məsələləridir spesifik və həm də cəhətin bir peşə növü hesab edildiyindən, eləcə də respublikamızda sığorta üzrə geniş təcrübənin olmaması səbəbindən, bütövlükdə münasibət heç də həmişə birmənalı olmamış, sığortaya qeyri-peşəkarların (auditorların, bankirlərin, sığortaçıların) müdaxiləsi nəticəsində problemin həlli əvəzinə əlavə problemlər yaranmış, heç bir əsas olmayan və real bazar amillərini nəzərə almayan sığortanın nəticələrinin ölkə iqtisadiyyatına, sahibkarların fəaliyyətinə böyük ziyanı dəymişdir.

Ümumiyyətlə, sığorta bazarında qiymətləndirmə fəaliyyətinə iki istiqamətdə yanaşmaq mümkündür:

- 1) Sahibkarlıq növü kimi;
- 2) Sahibkarların qiymətləndirmə fəaliyyətindən istifadə etməsi.

1-ci istiqamətdə sığorta bazarında qiymətləndirmə fəaliyyətinin təşəkkülü və inkişafı baxımından yanaşmaq xüsusi maraq doğurur və istiqamətdə qısaca aşağıdakıları qeyd etmək olar.

Sahibkarlıq fəaliyyəti kimi sığorta bazarında qiymətləndirmə fəaliyyəti öz başlanğıcını 1996-cı ildən götürmüşdür və elə həmin dövrdən etibarən də respublikamızda qiymətləndirmənin hüquqi, nəzəri-praktiki bazasının formalaşdırılması istiqamətində mühüm addımların əsası qoyulmuşdur.

1996-cı ildə «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» AR-nın qanununa əlavələr və dəyişikliklər edildi və «Xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunan fəaliyyət növlərinin siyahısının təsdiq edilməsi haqqında» 4 oktyabr 1997-

ci il tarixli 637 sayılı fərmanı ilə qiymətləndirmə fəaliyyəti xüsusi fəaliyyət növü kimi təsbit olundu. Bütün bunlar sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı istiqamətində dövlətin siyasətinin həyata keçirilməsi və sahibkarlıq fəaliyyəti növlərinə hüquqi status verilməsi üçün mühüm rol oynadı. Burada əvvəllər də lisenziya əsasında həyata keçirilən fəaliyyət növlərinin siyahısının təsdiq edilməsi ilə yanaşı həm də bəzi yeni fəaliyyət növlərinin də lisenziya əsasında həyata keçirilməsi ilk dəfə rəsmən elan olunurdu. Belə yeni sahibkarlıq fəaliyyəti növlərindən biri də yuxarıda qeyd olunduğu kimi əksər bazar iqtisadiyyatının ölkələrində artıq çoxdan hüquqi status qazanmış və əmlakla aparılan əməliyyatlar zamanı qərarların qəbulunda mühüm rol oynayan qiymətləndirmə fəaliyyəti idi. Daha sonra Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 16 fevral 1998-ci il tarixli «Qiymətləndirmə fəaliyyətinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi qaydalarının təsdiq edilməsi haqqında» 29 sayılı qərarı qəbul edildi və bu fəaliyyətə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsinə başlandı. Həmin dövrdən bu günə qədər Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən 20-dən artıq hüquqi və fiziki şəxsə qiymətləndirmə fəaliyyətini həyata keçirmək üçün Xüsusi Razılıq (lisenziya) verilmişdir.

Ümumiyyətlə, sığorta bazarında lisenziya almış həmin şəxslərin fəaliyyətinin təhlili göstərir ki, onların bir qismi öz fəaliyyətlərini qura bilməmiş, bir qrupu isə dövlət orqanlarının tərkibində olduğu üçün həmin sahədə inhisarlara çevrilmiş, digər bir qismi isə böyük çətinliklərə baxmayaraq öz fəaliyyətlərini qismən qura bilmiş və yalnız bir neçə firma işçətinlikləri arxada qoyaraq artıq qiymətləndirmə bazarında uğurla irəliləməkdədir. Digər bir qrup isə lisenziya vaxtı çatdığından və öz fəaliyyətlərini qura bilmədiklərindən fəaliyyətlərini dayandırmışlar. Bunun bir çox obyektiv və subyektiv səbəbləri ilə yanaşı diqqəti cəlb edən xüsusi amillər də vardır ki, bunlar qiymətləndirici kadrların hazırlanması, qiymətləndirmənin dəqiq və obyektiv aparılmasını təmin edəcək

normativhüquqi bazada olanboşluqlar, bir sıra qanunvericilikdə qeyri-qanuni qiymətləndirməyəşərait yaradan ikili xarakterli maddələr vəs. aid etmək olar. Digər səbəblər də vardır ki, bunlara sığorta bazarında qiymətləndirmənin nəticələri barədə hesabatların ayrı-ayrı dövlət və qeyri-dövlət qurumları tərəfindən tanınması ilə bağlıdır. Azərbaycan Respublikası Sahibkarlar (işəgötürənlər) Təşkilatları Milli Konfederasiyası bu istiqamətdə mövcud olan boşluqların və problemlərin aradan qaldırılmasında qiymətləndiricilərə müvafiq köməklik göstərməyə hazırdır və biz bu istiqamətdə artıq iş aparırıq. Sahibkarların fəaliyyətində tez-tez meydana çıxan fəaliyyət növü kimi qiymətləndirmə çox böyük əhəmiyyət daşıyır. Hazırda vergiyə cəlb etmə, girov qoyma, özəlləşdirmə, alqı-satqı, birləşdirmə və bölüşdürmə. Bağışlama, əmlaka investisiya cəlb etmə, sığorta, icarəyə vermə, nizamnamə kapitalına pay qoyuluşu, əsas fond obyektlərinin dəyərinə görə amortizasiya ayırmalarının hesablanması, smeta-layihə sənədlərinin tərtibi və s. Məqsədlər üçün əmlakın qiymətləndirilməsi prosesi həyata keçirilir. Göstərilən bu və ya digər halların hər birində qiymətləndiricinin iştirakı isə həmin əməliyyatların sivil və obyektiv şəkildə aparılmasının göstəricisi hesab edilir.

Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkədə bazar münasibətlərinin inkişafı üçün əlverişli zəmin yarandı. Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi, yerli özünü idarəetmə orqanları olan bələdiyyələrin yaradılması və onların fəaliyyəti üçün təşkilati, hüquqi və iqtisadi əsasların müəyyən edilməsi, sahibkarlığın inkişafı üçün hər cür şərait təminat verilməsi ölkəmizdə dövlət mülkiyyətinin inhisarçı mövqeyinin aradan qalxmasına, xüsusi mülkiyyətin əhəmiyyətinin artmasına və bələdiyyə mülkiyyətinin formalaşmasına təkan verdi. Son illərdə qəbul edilən bir sıra normativ hüquqi sənədlərlə ("Dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi haqqında", "Torpaq islahatı haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunları və s.) dövlət mülkiyyətində saxlanılacaq əmlakın (o cümlədən torpağın) dairəsi və xüsusiyyətləri müəyyən edilmişdir. Qüvvədə olan qanunvericiliklə həmçinin dövlət əmlakının (o cümlədən torpağın)

bələdiyyə ehtiyacları üçün bələdiyyələrin mülkiyyətinə və ya istifadəsinə verilməsi vəəksinə, ictimai və dövlət ehtiyacları üçün onların və xüsusi mülkiyyətdə olan əmlakın alınması qaydaları da müəyyən edilmişdir.

Bütün bunlar göstərir ki, əmlakın hansı mülkiyyətdə olmasından asılı olmayaraq ondan səmərəli istifadə təmin olunmalıdır və burada dövlətin və insanların maraqları uzlaşdırılmalıdır. Qanunvericiliklə həmçinin əmlaka bağlı məliyyatların (əqdlərin) məhdudlaşdırılması halları da aradan qaldırılır. Başqa sözlə, dövriyyədən çıxarılmış (alınib-satılması qeyri-mümkün olan və yaxud vətəndaşların xüsusi mülkiyyətində olmayan) əmlak istisna olmaqla, bütün əmlak alqı-satqı, girov, bağışlama, miras və s. obyekt ola bilər. Bunlar da öz növbəsində ölkəmizdə əmlak bazarının inkişafı üçün münbit şəraiti təmin etmişdir. Artıq əmlak bazarının inkişafı üçün çoxşaxəli işlər görülmüş, onun hüquqi bazası ("Torpaq bazarı haqqında", "Girov haqqında" qanunlar, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, Torpaq Məcəlləsi və s.) formalaşmışdır. Əmlak bazarının yaranması və inkişafı isə bir sırayeni fəaliyyət növlərinin meydana gəlməsini şərtləndirmişdir. Həmin fəaliyyət növlərindən biri də əmlakın qiymətləndirilməsidir. Əmlakla bağlı məliyyatlar (əqdlər) zamanı onun real (bazar və ya digər) dəyərinin müəyyən olunması çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Müasir dövrdə qiymətləndirmə fəaliyyətinin tətbiqi və sahəsinin genişlənməsi bu fəaliyyətə böyük ehtiyac yarandığını göstərir. Belə ki, müxtəlif məqsədlər üçün (kredit götürərkən girov qoyulan əmlakın qiymətləndirilməsi, vergi qoyma məqsədləri üçün əmlakın qiymətləndirilməsi, sığorta olunan əmlakın qiymətləndirilməsi, müəsisəsinin balansında olan əmlakın bazar dəyərinin müəyyən edilməsi, müsadirə edilmiş əmlakın qiymətləndirilməsi, özəlləşdirilən dövlət əmlakının qiymətləndirilməsi) və müxtəlif növ əmlakın (daşınmaz əmlakın, daşınar əmlakın, zinət əşyalarının, müəsisənin, biznesin və s.) qiymətləndirilməsi tələbatı yaranır. Qiymətləndirmə fəaliyyətinə yaranan böyük tələbat onun peşəkar və intellektual bir fəaliyyət sahəsi olaraq hüquqi bazasının formalaşmasını zəruri etmişdir.

Sığorta bazarındabəzi peşəkarlıq tələb edən sahibkarlıq fəaliyyəti növləri sahəsində tənzimlənməni həyata keçirmək məqsədi iləvə“Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respubli-kasının Qanununa müvafiq olaraq 1997-ci il 4 oktyabr tarixli fərmanla bəzi sahibkarlıq fəaliyyəti növlərinəxüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi nəzərdə tutulmuşdu. Qiymətləndirmə fəaliyyəti də xüsusi razılıq (lisenziya) tələb olunan fəaliyyət növləri kateqoriyasına daxil edilmişdi. Əlbəttə, qiymətləndirmə fəaliyyətinə görə xüsusi razılığın nəzərdətutulması o dövrdəbaşadüşülən idi. Belə ki, qiymətləndirmə fəaliyyəti ilə bağlı məsələlərin ciddi şəkildə hüquqi tənzimləndiyi bir şəraitdəqiymətləndirmə fəaliyyətinə görə lisenziyanın nəzərdətutulması zəruri idi. Bu, hər şeydən əvvəl dövlətin bu fəaliyyətin intellektual fəaliyyət olduğunu, zəruri peşə-ixtisas tələb etdiyini nəzərəalaraq digər sahibkarlıq fəaliyyəti növündən fərqli yanaşmasının təzahürüidi. Bununla da yalnız lisenziyanıəldə etmişşəxslər (hüquqi və fiziki şəxslər) bu fəaliyyətləməşğul ola bilərdi.

Lakin zaman keçdikcəsığorta bazarındaqiymətləndirmə fəaliyyəti sahəsindədünya təcrübəsinə uyğun müvafiq qanunvericilik aktları qəbul edildi. Belə qanunvericilik aktlarından biri vəən mühümü“Qiymətləndirmə fəaliyyəti haqqında” 25 iyun 1998-ci il tarixli qanundur. Əlbəttə, qiymətləndirmə fəaliyyətinin hüquqi bazasının formalaşmasında vəümumiyyətlə, bu fəaliyyətin hüquqi statusunun müəyyən edilməsində“Qiymətləndirmə fəaliyyətihaqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun böyük əhəmiyyəti vardır. Qanunun preambulasında göstərildiyi kimi, o, Azərbaycan Respublikasında əmlakın qiymətləndirilməsi fəaliyyətinin ümumi prinsiplərini müəyyən edir, habelə bu sahədə yaranan təşkilati, iqtisadi və hüquqi münasibətləri tənzimləyir.

Qanunun qəbul edilməsi hər şeydən əvvəl dövlətin bu fəaliyyətə yüksək diqqətinin təzahürüdür. Bununla da qiymətləndirmə fəaliyyətinin bir müstəqil, intellektual fəaliyyət növü olaraq normativ hüquqi bazasının formalaşması yönümündəəsas addım atılmış oldu. Qanun qiymətləndirməfəaliyyətinin, subyektlərin, obyektlərin, məcburi qiymətləndir-mə hallarının dairəsini,

qiymətləndiricinin hüquqlarını və vəzifələrini, onun müstəqilliyini müəyyən edir. Bu qanun qiymətləndirici olmaq üçün bir sıra şərtlər qoyur (müvafiq xüsusi təhsilin olması və s.). xüsusilə, qiymətləndiricinin hesabatlarının yüksək statusu müəyyən edilir. Göründüyü kimi, qanun qiymətləndirmənin hüquqi tənzimlənməsi baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ötən il yerli və xarici sahibkarlarla görüşlərin nəticəsi kimi Azərbaycan Respublikası Prezidenti möhtərəm İlham Əliyev tərəfindən bir sıra fərman və sərəncamlar imzalanmışdır. “Bəzi fəaliyyət növlərinə xüsusi razılıq (lisenziya) verilməsi qaydalarının təkmilləşdirilməsi haqqında” 2 sentyabr 2002-ci il tarixli fərmanda qiymətləndirmə fəaliyyətinə görə xüsusi razılıq nəzərdə tutulmayıb. Bu da qiymətləndirmə fəaliyyəti sahəsində müsbət meyillərin inkişafı üçün müəyyən şərait yaratmışdır. Çünki qiymətləndirmə fəaliyyəti elə bir peşədir ki, bunu müvafiq biliyə malik olan şəxslər həyata keçirməlidirlər.

Lisenziyalasdırma isə həmin məqsədlərə nail olmaq imkanı vermirdi. Çünki istənilən hüquqi və fiziki şəxs heç bir zəruri peşə təhsili olmadan lisenziya almaqla bu fəaliyyəti həyata keçirə bilərdi. Bununla belə lisenziyalasdırma sisteminin ləğvi qiymətləndirmə haqqında qanunvericilikdə müəyyən çatışmazlıqların yaratmışdır. Bu çatışmazlıqların aradan qaldırılması “Qiymətləndirmə fəaliyyəti haqqında” Qanuna əlavələr və dəyişikliklər edilməsi zərurətini yaratmışdır. Çünki bu sahədə fəaliyyət göstərən şəxslərin müvafiq biliyə malik olmasının təmin edilməsi həm sifarişçilərin, mülkiyyətçilərin, bazar iqtisadiyyatı şəraitində əmlak mənafeyi olan hər bir şəxsin, həm də dövlətin maraqlarına uyğundur. Belə bir mürəkkəb tarixi şəraitdə sosial-iqtisadi münasibətlər sisteminin düşünülmüş qaydada və qanuna müvafiq olaraq təşkil edilməsini təmin etmək üçün idarəetmənin real bazisini özündə əks etdirə bilən iqtisadi qanunlar sisteminin işlənilməsi hazırlanması zərurəti yaranmışdır. Buna görə də təsadüfi deyildir ki, ölkəmiz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra keçən qısa bir tarixi

dövrə bütünlükdə demokratik dövlət quruculuğu və yeni iqtisadi sistemin toplaşması istiqamətində 900-ə yaxın qanun qəbul edilmişdir. Onların içərisində özəlləşdirməni, sahibkarlığın inkişafını, vergi-maliyyə-bank sisteminin yenidən qurulmasını, ticarətin liberallaşdırılmasını inhisarçılığın aradan qaldırılmasını, əmlak bazarının inkişafını və əmlakın qiymətləndirilməsini təmin edən qanunlar xüsusi yer tutur.

Bu gün müxtəlif mülkiyyət sahibliyinə malik olan idarə, müəssisə və sahibkarlar arasında, habelə vətəndaşların özləri arasında baş verən əmlakla bağlı münasibətlərin, vergi ödənişləri və digər büdcə daxilolmalarının qanuna müvafiq qaydada tənzimlənməsinə xidmət edən həmin zəruri qanunvericilik aktlarından biri də 25 iyun 1998-ci ildə qəbul olunmuş “Qiymətləndirmə Fəaliyyəti Haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunudur.

Bu qanunun ən böyük əhəmiyyəti onunla əlaqədardır ki, gün ərzində milyon dəfələrlə təkrar olunan əmtəə-pul münasibətləri və onun mühüm tərkib hissəsinə çevrilmiş əmlak alqı-satqısı, əmlakın girov qoyulması, sığorta əməliyyatlarının aparılması, əmlaka yönəldilmiş vergi və məhkəmə qərarlarının, müxtəlif formalı lizinq məzənnələrinin, səhmdar cəmiyyətlərində kapital qoyuluşu üzrə pay bölgülərinin və s. zəruri problemlərin və bu prosesdə meydana çıxan münaqişə xarakterli problemlərin qanuna müvafiq qaydada sivil yolla həll edilməsində əvəzedilməz funksiya daşıyır.

Lakin məlum olduğu kimi, hər bir iqtisadi qanunun fəaliyyət mexanizmi onun funksional fəaliyyətini təmin edən iqtisadi kateqoriyalar vasitəsilə təmin edilir və məhz buna görə də həmin iqtisadi kateqoriyaların işlənilib hazırlanması və cəmiyyətin mövcud münasibətləri sistemində onlardan istifadə edilməsi qaydaları müvafiq institutlar, elmi cəmiyyətlər və birliklər tərəfindən işlənilib hazırlanır və onların fəaliyyət mexanizminə nəzarət edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, qiymətləndirmə fəaliyyəti bir-birindən çox mürəkkəb təşkilati-texniki xüsusiyyətləri ilə fərqlənən sahə və

növlərdən ibarət olduğu üçün belə fəaliyyətlə məşğul olan hüquqi və fiziki şəxslərin rəngarəng əmək fəaliyyətlərini yalnız ümumi formada verilmiş hüquqigöstərişlə idarə etmək çox müşkül məsələdir. Buna görə də ölkəmizdə funksional fəaliyyətə başlamış qeyd edilən qanunvericilik aktları bu yeni və çox mürəkkəb münasibətlər sistemini tənzimləmək, qiymətləndirmənin hüquqi normativ bazası işləyib hazırlamaq və bu sahədə fəaliyyətə başlamış hüquqi və fiziki şəxslərin qiymətləndirmə fəaliyyətlərini müvafiq qaydada uzlaşdırma ilə bir cəmiyyətin meydana gəlməsinə zəmin yaratmışdır.

Bazar iqtisadiyyatı müstəqil respublikamızda əmlakın özəlləşdirilməsi, alqı-satqısı, girov qoyulması, investisiya qoyuluşu, maliyyə sənədlərində istifadəsi və eləcə də digər bu kimi hallarda əmlakın qiymətləndirilməsi, demək olar ki, ənbəşlicə vəzifələrdən biri kimi hesab edilir.

Biznesin sığortalanması və qiymətləndirmə fəaliyyətinin bazar iqtisadiyyatında rolu, əhəmiyyəti və bunun xüsusi peşəkarlıq tələb edən fəaliyyət növü olmasını nəzərə alaraq, respublikamızda qiymətləndirmə fəaliyyəti 1998-ci ilin oktyabr ayının 4-də Azərbaycan respublikası Prezidentinin 637 sayılı fərmanı ilə xüsusi razılıq (lisenziya) alınması tələb olunan fəaliyyət növü kateqoriyasına daxil edilmişdir.

Bazar sistemini formalaşdıran hər bir ölkə dövlət mülkiyyətinin ümumi miqyasından asılı olaraq istənilən təsərrüfat formalarını yaradır, onun strukturunu, idarəetmə formasını və inkişaf istiqamətini müəyyənləşdirir. Dövlət öz sahibkarlıq fəaliyyətində siyasi və iqtisadi məqsədlər güdür və bir sıra tənzimləmə mexanizmlərinin təsir gücündən istifadə edir. Dövlət sahibkarlığında əgər siyasi məqsəd kimi isə ölkənin müstəqillik atributlarının qorunub saxlanılması və möhkəmləndirilməsindən ibarətdirsə, lakin iqtisadi məqsəd milli iqtisadiyyatın formalaşdırılmasından, onun dünya təsərrüfat sistemində mövqeyinin artmasından, iqtisadi artıma nail olunmasından, milli iqtisadi inkişaf modelinin müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir. Dövlət sahibkarlığının iqtisadi məqsədi isə ölkənin təbii-iqtisadi resurslarından, elmi-texniki potensialından səmərəli istifadə etməklə, iqtisadi sabitliyə nail

olunur və milli iqtisadiyyatın formalaşması prosesi gedir. Keçid iqtisadiyyatında dövlətin sahibkarlıq fəaliyyətində islahat xarakterli siyasi və iqtisadi məqsəd və vəzifələr mövcud qanunlar və qanunvericilik aktları əsasında tənzimlənir. Bazar iqtisadiyyatı prosesində dövlət sahibkarlığı dövlət mülkiyyətinin xüsusi çəkisindən asılı olaraq nisbətən məhdud səviyyədə olur. Əgər keçmiş Sovetlər İttifaqı dövründə dövlət mülkiyyətinin xüsusi çəkisi 90 faizdən çox təşkil edirdisə, Qərbi ölkələrinin əksəriyyətində dövlət mülkiyyətinin 25-30 faiz səviyyəsində qalmışdı. 2005-ci ildə müstəqil inkişaf yolu ilə gedən Azərbaycanda ÜDM-un 64%-ə qədər qeyri-dövlət sektorunda əldə edilir ki, bu da ölkədə biznes mühitinin formalaşmasını əks etdirən əsas amil kimi çıxış edir. Faktiki materialların təhlili göstərir ki, dövlət proqramına uyğun olaraq aparılan özəlləşdirmənin həyata keçirilməsi, bir sıra islahat xarakterli iqtisadi qanunların həyata keçirilməsi respublika iqtisadiyyatında mühüm struktur dəyişikliklərinin aparılmasına səbəb olmuş, bütün sahələrdə yeni iqtisadi münasibətlərə əsaslanan istehsal və xidmət növləri formalaşmışdır. Milli iqtisadiyyatın inkişafında kiçik və orta sahibkarlığın rolunun artmasına baxmayaraq, dövlət sahibkarlığının özünün də mühüm üstünlükləri və himayəçilik gücü vardır. Dünya ölkələrinin sahibkarlıq fəaliyyəti təcrübəsi onu təsdiq edir ki, iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyi məhz mülkiyyət formalarına görə deyil, iqtisadi fəaliyyətin dövlət və xüsusi bölmə tərəfindən necə həyata keçirilməsi dərəcəsinə görə müəyyən olunur.

1.3. Biznesin inkişafında sığorta şirkətlərinin iqtisadi islahatlara təsiri

Azərbaycan iqtisadi islahatlar və inkişaf modelinin həyataqabiliyyətli və səmərəli olmasının ən yaxşı sübutu son illərdə ölkəmizdə sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlərdir. Belə ki, bu model üzrə həyata keçirilən siyasət çox tez bir zamanda ölkə iqtisadiyyatında əsaslı keyfiyyət dəyişiklikləri baş verməsinə səbəb olmuşdur: inflyasiya cilovlanmış (1996-cı ildən başlayaraq 2003-cü ilə qədər Azərbaycanda inflyasiyanın səviyyəsi 2-3%-dən yuxarı qalxmamış), Milli Bank tərəfindən büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsi praktikasına son qoyulmuş, büdcə kəsiri ÜDM-in 1-2%-i səviyyəsinə endirilmişdir. Bu dəyişikliklər nəticəsində artıq 1996-cı ildə dərin iqtisadi böhran keçirən ölkədə makroiqtisadi sabitliyə nail olunmuş, növbəti-1997-ci ildən başlayaraq isə dinamik iqtisadi inkişafı təmin etmək mümkün olmuşdur. Belə ki, 1996-cı ildə ÜDM-in artım sürəti 1,3%, 1997-ci ildə 5,8%, 1998-2004-cü illərdə isə orta hesabla 10% təşkil etmişdir. 2005-2006-cı illərdə isə real iqtisadi artım tempi 26,4 və 34,5% təşkil etmişdir.

1995-ci ildən etibarən ölkədə aparılan ardıcıl və sistemli iqtisadi islahatların ən mühüm istiqamətlərindən birini də dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi və azad sahibkarlığın inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılması təşkil etmişdir. Artıq torpaq və aqrar islahatları institusional baxımdan faktiki olaraq başa çatmışdır. 1350 min hektardan çox torpaq sahəsi əvəzsiz olaraq kəndlilərə paylanmış, kolxoz və sovxozların yerində fermer təsərrüfatları yaradılmışdır. Hazırda kənd təsərrüfatı məhsulunun 99,0%-i özəl bölmədə istehsal olunur. Bu proses ölkədə mühüm sosial-siyasi dəyişikliklərlə yanaşı, kənd təsərrüfatı sahələrinin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəlməsinə də təkan vermişdir. Son illərdə bir sıra ərzaq məhsulları (məsələnət və süd məhsulları, kartof-soğan və s.) idxalının xeyli dərəcədə azalması buna bariz sübutdur.

Bu dövrdə dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin birinci mərhələsi artıq başa çatmış və II özəlləşdirmə proqramının həyata keçirilməsinə başlanılmış və bu proqram çərçivəsində rabitə, nəqliyyat, kimya, maşınqayırma, yanacaq-energetika kompleksinin müəssisələri özəlləşməyə açılmışdır.

Sahibkarlığın inkişafı və özəlləşdirmənin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar görülmə işlər nəticəsində ÜDM-də qeyri-dövlət sektorunun xüsusi çəkisi artaraq 2006-cı ildə 81% təşkil etmişdir.

Son illərdə ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşu da xeyli artmışdır. 2000-2006-cı illərdə əsas kapitala bütün maliyyə mənbələri hesabına 26 mlrd. ABŞ dollarından çox investisiya qoyulmuşdur.

Bu dövrdə görülmə işlər içərisində 1999-cu ilin sonunda Neft Fondunun yaradılması xüsusi qeyd edilməlidir. Vaxtında qəbul edilmiş bu qərar iqtisadi inkişafda yeni mərhələnin başlanmasını göstərir və Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin milli sərvətlərimizdən gələcək nəsillərin bəhrələnməsi və iqtisadiyyatın kompleks inkişafının təmin olunmasına yönəlmiş uzunmüddətli iqtisadi strategiyasının məhsulu kimi qiymətləndirilməlidir. Bu davamı olaraq 2004-cü ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiya” (2005-2025-ci illər) mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Həmçinin son illər Azərbaycanda yoxsulluğun azaldılması, sosial-iqtisadi rifahın yüksəldilməsi, regional və sahəvi inkişafın təmin edilməsi istiqamətində həyata keçirilmiş və keçirilən iqtisadi islahatların, tədbirlərin (bu islahat və tədbirlərin hansı siyasi sənədlərlə həyata keçirilməsi yuxarıda qeyd edilmişdir) davamlı nəticəsi olaraq ölkədə əhalinin həyat səviyyəsi ilbəil yüksəlir, iqtisadiyyatın regional və sahəvi kəsimdə inkişafı reallaşır.

“Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq hər il Azərbaycan Respublikasının növbəti və gələn üç il üzrə iqtisadi-sosial inkişaf konsepsiyası hazırlamış və həyata keçirilmişdir. 2011-ci ildə “Azərbaycan Respublikasının 2013-ci və gələn üç il üzrə iqtisadi-sosial inkişaf konsepsiyası” yuxarıda qeyd olunmuş dövlət proqramları ilə əlaqəli şəkildə hazırlanmışdır. Bu sənəd Azərbaycan Respublikasının 2013-2016-cı illərdə iqtisadi və sosial inkişafının əsas istiqamətlərini və proqnoz göstəricilərini

müəyyən etməklə 2013-ci və sonrakı üç il üçün Azərbaycan Respublikasının dövlət və icmal büdcələrinin tərtibini əsaslandırır.

Bütün bunlar göstərir ki, artıq ölkəmizin iqtisadi inkişafı yeni keyfiyyət mərhələsinə daxil olmuşdur. Azərbaycan xalqının Prezidenti İlham Əliyevin sözləri ilə desək, ölkədə demək olar ki, keçid dövrü başa çatmışdır, müstəqil siyasi və iqtisadi əsasları olan Azərbaycan Dövləti qurulmuşdur.

Yeni mərhələnin əsas hədəfi, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinə və dünya təsərrüfat sistemində səmərəli inteqrasiyasına nail olmaqla, uzunmüddətli perspektivə ölkədə dinamik sosial-iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin etməkdən ibarətdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin imzaladığı fərmanlarda, təsdiq etdiyi iqtisadi siyasət sənədlərində bu hədəfin reallaşması üçün yerinə yetirilməsi zəruri olan vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir. Bunlara ölkənin malik olduğu iqtisadi potensialın gücləndirilməsi və bu potensialın kompleks şəkildə səmərəli reallaşdırılması, o cümlədən qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi (neftdən asılı olmayan güclü Azərbaycan iqtisadiyyatının formalaşdırılması), hər bir regionun malik olduğu potensialdan tam və səmərəli istifadə olunması və onların inkişafının tarazlaşdırılması, çoxlu sayda yeni iş yerlərinin açılmasına şərait yaradılması, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, sosial xidmətlərin həcmnin, keyfiyyətinin və ünvanlılığının əhəmiyyətli dərəcədə artırılması, yoxsulluğun azaldılması kimi vəzifələri aid etmək olar.

Təsədüfi deyildir ki, Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən hər il hazırlanan «Doing Business» reytinginin 2013-cü il üçün hesabatında Azərbaycan dünya dövlətləri sırasında biznesin aparılması sahəsində ən uğurlu nəticələrə nail olmuş ölkə kimi qiymətləndirilib. Hesabatın hazırlandığı 10 əsas qiymətləndirmə istiqamətlərindən 7-si üzrə Azərbaycan əhəmiyyətli artıma nail olub və ötən ilin yekunları əsasında hazırlanmış «Doing Business-2013» hesabatı ilə müqayisədə «Doing Business-2013»-də mövqelərini digər dövlətlərə nisbətən görünməmiş templerlə yaxşılaşdırıb.

Hökumətin həyata keçirdiyi sosial-iqtisadi siyasətin başlıca hədəfləri ölkəmizin zəngin dövlətəçevrilməsi, əhalinin daha yaxşı yaşamasına nail olmaqdan ibarətdir.

Azərbaycanda 2014-ci ilin əvvəllərindən müşahidə olunan dinamik inkişaf ötən aylar ərzində bir qədər də dərin xarakter alıb və ilin sonuna kimi bu dinamikanın daha da möhkəmlənməsi nəzərdə tutulur. Respublikamızın sıçrayışlı iqtisadi-sosial inkişafını şərtləndirən əsas makroiqtisadi göstərici olan Ümumi Daxili Məhsulun artım tempi ötən 9 ay ərzində 15 faiz nəzərəcərpib ki, bu da ümumi dünya artım dinamikasından iki dəfə çoxdur. Ölkəmizin valyuta ehtiyatlarının həcmi 2013-ci ilin oktyabr ayına qədər təqribən 27 milyard dollara çatıb və ilin sonuna qədər daha da artacaq.

Ümumiyyətlə, bu aylar ərzində Azərbaycan iqtisadi artım tempinə görə dünyada liderliyini qoruyub saxlayıb. Hökumətin sosial-iqtisadi inkişaf proqnozlarına görə, 2013-ci ildə ölkəmizdə iqtisadi artımın səviyyəsi 16 faizdən az olmayacaq və bu makroiqtisadi nəticələr əsasən Azərbaycan bütün iqtisadi və sosial sferalarda əhəmiyyətli dəyişikliklərə nail ola biləcək. Yəni, ÜDM-in artımı bütün sahələrdə inkişafa, investisiya fəallığının artmasına və sosial rifahın yaxşılaşmasına əhəmiyyətli dərəcədə baza yaratmış olacaq.

2014-ci ilin ötən 9 ayı ərzində əldə olunmuş sosial-iqtisadi inkişaf göstəriciləri ölkəmizin dünya iqtisadiyyatında aparıcı mövqeyinin möhkəmləndirməsini əks etdirməklə yanaşı, respublikamızın qarşıdakı illər ərzində uzunmüddətli inkişafının təmin edilməsini özündə ehtiva edir. Ümumiyyətlə, bu ilin ötən ayları üzrə makroiqtisadi göstəriciləri respublikamızın düşünülmüş iqtisadi strategiyasının davam etdirilməsinin məntiqi nəticəsi sayıla bilər və bir daha hökumətin iqtisadi islahatları uzunmüddətli və yeni inkişaf erasının tempinə uyğun aparmaq qətiyyətini təsdiqləyir. Makroiqtisadi siyasətin uğurları iqtisadiyyatda neftdən kənar sahələrin əhəmiyyətli inkişafına impuls vermiş olub, diqqətçəkən əsas məqam ondan ibarətdir ki, bu dövrdə sənaye və kənd təsərrüfatının strukturunda dəyişikliklər baş verib və həmin bölmələrin dirçəlməsi ümumi iqtisadi mənzərənin dəyişməsinə təkan verib. Artıq

ölkəmizdə sənaye məhsullarının istehsalının artımı demək olar ki, ÜDM–in artımına çatmaq üzrədir, 12 faiz səviyyəsində olan sənaye istehsalı bu tempə yaxın illər üçün postsənayeləşmənin başlanmasına dərin zəmin yaradır. Bu onu deməyə əsas verir ki, yaxın illərdə neft sektoru ilə bərabər, qeyri–neft bölmələri, xüsusilə də sənaye sahəsi iqtisadiyyatın bazasını təşkil edərək ölkəyə valyuta axınlarının daxil olmasına yol açmış olacaq.

Fəsil-2. Biznesin inkişafına təsir edən sığorta şirkətlərinin problemlərinin təhlili

2.1. Biznesin inkişafında sığorta şirkətləri infrastrukturun elementi kimi

Sığorta işinin səmərəli təşkilinin və beynəlxalq standartlar səviyyəsində inkişaf etdirilməsinin ölkə iqtisadiyyatının bazar münasibətləri şəraitində möhkəmlənməsində mühüm iqtisadi əhəmiyyəti vardır. İnkişaf etmiş ölkələrin sığorta bazarlarının inkişafı tarixi göstərir ki, o, ölkə iqtisadiyyatının artım tempinə güclü təsir göstərə bilər. Bu baxımdan qeyd etmək olar ki, sığorta-iqtisadiyyatın strateji sahəsidir.

Sığorta-bazar iqtisadiyyatının tərkib hissəsidir və onun fəaliyyəti milli sığorta qanunvericiliyi çərçivəsində həyata keçirilir. Sığorta işinin gələcək inkişafına nail olmaq üçün əsas diqqət sığortaçıların və sığorta bazarının digər iştirakçılarının, habelə dövlətin hüquq və mənaflarının qorunması, sığorta qanunvericiliyinin tələblərinə əməl edilməsi və sığorta bazarında inhisarlaşılığa qarşı tədbirlərin gücləndirilməsinə yönəldilir.

Bu gün, milli sığorta bazarında fəaliyyət göstərən sığorta təşkilatlarının ödəmə qabiliyyətinin gücləndirilməsi ən mühüm və aktual problemlərdən biridir. Azərbaycanda sığortaya olan tələbin səviyyəsi yüksəldikcə sığorta təşkilatları tərəfindən bağlanan sığorta müqavilələrinin sayının artması ilə yanaşı qəbul edilən risklərin də məbləği xeyli yüksəlir.

Belə bir şəraitdə sığortaçılar sığortalılar qarşısındakı öhdəliklərinə etibarlı təminat yaratmaq məqsədilə öz üzərlərinə götürdükleri risklərin əsas hissəsini xaricə təkrar sığortaya ötürürlər. Təbii ki, sığortaçılar tərəfindən aparılan belə təkrar sığorta əməliyyatları qanunvericiliyə uyğun həyata keçirilir. Lakin bu milli sığorta bazarının inkişafına müəyyən mənada mənfi təsir göstərir.

Hesab edirik ki, təkrarsığorta müqavilələrinin ilkin olaraq yerli sığortaçılarla bağlanması, milli sığorta bazarında təkrarsığorta sisteminin inkişafına böyük təkan vermiş olar. Bu isə ölkədə beynəlxalq standartlara cavab verən güclü təkrarsığorta sisteminin formalaşmasına, yerli sığortaçıların xarici bazarda tanınmasına və xaricdən risklərin təkrarsığortaya qəbul edilməsinə səbəb ola bilər.

Sığorta ölkənin investisiya potensialının artmasına və əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşmasına imkan yaradır. Sığorta-sığortalının əmlakının və əmlak mənafeələrinin müdafiəsi sahəsində münasibətlərdir. Sığorta iqtisadi anlayış olmaqla yanaşı iqtisadi fəaliyyət sahələrinin və cəmiyyətin inkişafında mühüm rol oynayır. Sığorta istehsal prosesində baş verən maddi itkilərin əvəzinin ödənilməsi ilə əlaqədardır. Dünya təsərrüfat təcrübəsi göstərir ki, xüsusi fondlar hesabına yaradılan sığorta əmtəə istehsalçıların, vətəndaşların sosial təminatının, dövlət iqtisadi mənafeələrinin sığorta vasitəsilə müdafiəsini təmin etməklə bərabər həm də təkraristehsalprosesini fasiləsiz surətdə tənzimləyir.

Sığortalı-sığortaçı ilə müqavilə bağlayan və ya xeyrinə sığorta müqaviləsi bağlanan yaxud qanuna görə sığortalanmış sayılan fiziki şəxs və ya hüquqi şəxsdir. Sığortaçı-yalnız sığorta və təkrarsığorta fəaliyyətini göstərmək məqsədilə yaradılmış, qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş qaydada xüsusi razılıq almış hüquqi şəxs olan sığorta təşkilatıdır. Sığorta riski- ehtimal olunan elə hadisədir ki, onun baş verməsinə qarşı sığorta aparılır. Sığorta riski sayılan hadisənin təsadüf əlamətləri olmalıdır. Sığorta hadisəsi-qanuna və ya sığorta müqaviləsinə görə sığorta ödənişinin, sığortalıya və ya üçüncü şəxslərə ödənilməsi üçün əsas olan haldır.

Sığorta məbləği-sığorta hadisəsi baş verdikdə sığortalının əmlakına və ya əmlak mənafeələrinə dəyən zərərin yerini doldurmaq üçün pul və ya natura şəklində ödənilən vəsaitdir. Sığorta haqqı sığorta müqaviləsinə və ya bu qanuna uyğun olaraq sığortalının sığortaçıya verməli olduğu pul məbləğidir. Sığorta tarifi-sığorta haqqının hesablanması üçün aktuari hesablamalarına əsasən müəyyən edilir.

Sığorta müqaviləsi-sığortalı ilə sığortaçı arasında sazişdir. Bu müqaviləyə görə sığortaçı sığorta hadisəsi zamanı sığortalıya sığorta ödənişi verməyi, sığortalı isə müəyyənləşdirilmiş müddətlərdə sığorta haqqını ödəməyi öhdəsinə götürür. Ümumi sığorta daxılı-yüksək sığorta risklərinin sığortalanmasında öz ödəmə qabiliyyətinin təmin olunması və sığortalıların əmlak mənafeələrinin

müdafiəsinə zəmanət verilməsi üçün sığortaçıların öz aralarında bağladıkları saziş əsasında qarşılıqlı sığorta fəaliyyətinin təşkili formasıdır.

Tələbatın və təkliflərin inkişafı bazar iqtisadiyyatının qanunudur. Sığorta bazarı sığorta mühafizəsində ictimai tələbatın ödənilməsi prosesində «sığorta təminatı» zamanı ortaya çıxan iqtisadi münasibətlər sistemidir. Sığorta bazarı əmlak baxımından bu1072 ayrıca sığorta fondunu gücləndirən müstəqil təşkilatlar kimi çıxış edən çoxsaylı sığortaçı kütləsinin mövcud olduğu şəraitdə meydana gəlir. Sığorta bazarın mühüm amili sığorta işinin keyfiyyətli inkişafı, sığortaya iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış ictimai xərclərin müəyyən edilməsi üçün sığortaçılar arasındakı rəqabət mübarizəsidir.

XIII əsrin əvvəllərində Almaniyanın Brukke şəhərində əmlakı sığorta edən «Sığorta» palatası yaradılmışdır. XVII əsrin ortalarında isə İngiltərənin London şəhərində böyük yanğından sonra burada da sığorta işinin aparılmasına başlandı. XVIII əsrin ortalarından artıq bütün Avropada sığorta şirkətlərinin sayı artmağa başladı. Azərbaycanda sığorta işi kapitalist istehsal münasibətlərinin inkişafı, neft sənayesinin meydana gəlməsi və sahibkarlığın fəallaşması ilə sıx əlaqədardır. XIX əsrin axırlarında Azərbaycanın neft sənayesinə xarici investorların cəlb edilməsi nəticəsində sığorta işinin inkişafında tərəqqi başlanır, ilk neft və gəmiçilik şirkətləri meydana gəlir. Sənayeçilərin qarşılıqlı sığortası, yanğından sığorta, vətəndaşların şəxsi əmlakının sığortası geniş yayılır.

Məhz bu dövrdə Azərbaycanda əsasən dəniz gəmilərinin sığorta edilməsi üzrə ixtisaslaşmış ingilis şirkəti «Lloyd»un filialları, habelə «Rus Lloyd»un və Almaniyaadan olan ingilis şirkətinin iki nümayəndəliyi, Rusiya və İranın sərhəd limanlarına qədər daşınan yüklərin sığortası ilə məşğul olan «Repman və Rust» ticarət evi ilə təqdim edilən «Şimali Alman Lloyd», həmçinin gəmilərin və yüklərin sığortasını aparən «Alman, Livantiya xətti» Cəmiyyəti fəaliyyət göstərməyə başlayırlar. Bir sıra rus şirkətlərinə sığorta biznesində böyük yer verilmişdir.

Sığorta tariflərinin tərkibi və onun strukturu, onların qurulması metodikası. Sığorta tarifi brutto-stavkaadlanır və o, netto stavkadan və netto

stavkaya əlavədən ibarət olur. Netto stavka, əsasən, sığorta ödənişlərinin verilməsinə yönəldilirsə, əlavə isə sığorta işinin təşkili ilə əlavə olan xərclərin maliyyələşdirilməsinə yönəldilir. Adətən, netto stavka brutto stavkanın 70-80%-ni təşkil edirsə, əlavə isə onun 30%-i həddində təşkil edir. Tarif stavkası netto stavkasından ibarət olaraq mahiyyət etibarilə tarif stavkası elə netto stavka kimi başa düşülməlidir. Netto stavkanın hesablanması əsas göstəricisi sığorta məbləğinin zərəliyi göstəricisi hesab olunur. Sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisi müxtəlif pul göstəricilərinin bir-birinə olan nisbəti şəklində istifadə olunur. Sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisi aşağıdakı amillərin təsiri ilə formalaşır:

- a- sığortalanmış obyektlərin sayı;
- b- sığortalanmış obyektlərin sığorta məbləği;
- c- sığorta hadisələrinin sayı;
- d- zərər çəkmiş obyektlərin sayı;
- f- sığorta ödənişinin məbləği;
- q- sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisi.

Beləliklə sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisi aşağıdakı düsturla ifadə olunur:

$$q = \frac{f}{b}(1)$$

Sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisi amilləri əsasında müvafiq elementlər hesablanır:

1. $\frac{c}{a}$ - sığorta hadisələrinin təkrarlanması sayını ifadə edir. Təcrübədə bu kənd təsərrüfatında iribuynuzlu mal-qaranın tələf olması səviyyəsini, nəqliyyat vasitələrinin qərarlılıq səviyyəsini və s. ifadə edir.

2. $\frac{d}{c}$ - bir sığorta hadisəsinin dağıdıcılıq qabiliyyətini ifadə edir. Təcrübədə bu özünü sığorta hadisəsindən tələf olmuş obyektlərin orta siyahı sayında ifadə edir.

3. $\frac{f}{d} : \frac{b}{a}$ bu mürəkkəb göstərici olub, risklər nisbəti kimi dəyərləndirilir. Belə sığorta məbləğinin zərərlik göstəricisinin bir-birinə hasilı həmin göstəriciləri hesablamağa əsas verir:

$$\frac{c \cdot d \cdot f \cdot a}{a \cdot c \cdot d \cdot b} = \frac{f}{b} = q$$

Netto stavkanın hesablanma metodikası tarif dövrü ərzində konkret sığorta növləri üzrə aparılır. Başqa sözlə, konkret sığorta növü üzrə hər il sığorta məbləği zərərlik göstəricisi hesablanır, daha sonra tarif dövrü üzrə, yəni əmlak sığortasında 5 il, şəxsi sığortada 10 il ərzində orta sığorta məbləğinin zərər

göstəricisi tapılır. 5 illik dinamikanın sabitliyinin təmin edilməsi üçün orta sığorta məbləğinin zərər göstəricisi üzərinə risk əlavəsi edilir. Sığorta nəzəriyyəsində risk əlavəsi aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$L = \sqrt{\frac{(q - \bar{q}^2)}{n-1}} - \text{orta göstərici}$$

n- tarif dövrünün ifadə edir.

Sığorta tarifiinin ikinci hissəsi olan əlavə isə keçən illərin faktiki xərcləri əsas hesabat nəzəriyyəsi baxımından aşağıdakı formula ilə hesablanır:

$$\Theta = B - N$$

burada, B- brutto stavka; N- netto stavka.

Brutto stavkanı isə aşağıdakı formula ilə hesablamaq bilərik:

$$B = \frac{N}{100\% - H\%} \cdot 100\%$$

H% - əlavənin brutto stavkadakı çəkisini ifadə edir.

Sığorta şirkətləri eyni zamanda netto stavkanı ərazilər, növlər və sığortanın formaları üzrə *differentiasiya* işini aparır. Belə ki, həm ərazilər üzrə sığorta məbləğinin zəruri göstəricisi fərqli olur. Məhz sığorta məbləğinin zəruri göstəricisi ilə sığorta tariflərinin eyniləşdirməsi üçün onun differentiasiyası işi aparılır. Məsələn: kənd təsərrüfatında sığortada tarif stavkaları ölkənin ərazilər üzrə, kənd təsərrüfatı bitkiləri üzrə, kənd təsərrüfatı heyvanlarının növləri üzrə differentiasiyası işi aparılır. Məsələn: heyvanlar üzrə aşağıdakı qruplar üzrə aparılır:

1. İribuynuzlu heyvan
2. Xırdabuynuzlu heyvan
3. Ev quşları
4. Arı ailəsi

2.2.Sığorta bazarının inkişaf məsələləri

Sığorta bazarının inkişafı üçün mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəssisə və təşkilatlara, həmçinin əhaliyə göstərilən sığorta xidmətlərinin həcmnin artırılmasında bütün sığorta təşkilatları üçün eyni şərait yaradılmalı, sığortalılar qarşısında öhdəliklərin yerinə yetirilməsi, sığortalıların və sığorta bazarının peşəkar iştirakçılarının, habelə dövlətin hüquq və mənafelərinin qorunması təmin edilməlidir. Sığorta bazarının yaradılmasında əsas məqsəd respublikada sığorta işinin inkişafı üçün maliyyə-iqtisadi, normativ hüquqi baza yaratmaqla, iqtisadi sabitliyin və milli iqtisadi təhlükəsizliyin mühüm amillərindən biri kimi sığortanın rolunun yüksəldilməsi, sığorta bazarının, sığorta təşkilatlarının mövcud qanunvericiliyin tələblərinə əməl edilməsi üzrə fəaliyyəti üzərində dövlət nəzarəti sisteminin gücləndirilməsinin təmin edilməsidir. Sığorta işində mühüm məsələlərdən biri «Sığorta daxilı»nın yaradılmasıdır.«Sığorta daxilı»-müəyyən risklərin birgə sığortalaması üçün sığorta şirkətlərinin birliyidir.«Sığorta daxilı» əsasən təhlükəli, iri və təcrübədə yeni olan risklərin sığortaya qəbul edilməsi zamanı yaradılır. Hazırda respublikada əmlakın sığortalanması üzrə sığorta daxilı fəaliyyət göstərir.Gələcəkdə sığortanın digər növləri üzrə sığorta daxilının yaradılması üzrə işlər davam etdiriləcəkdir. 1999-cu ildə Azərbaycan Respublikasının yeni «Sığorta haqqında» Qanunu qəbul olunmuşdur ki, bu da sığorta işinin respublikada dünya standartlarına uyğun inkişaf etdirilməsi, sığorta münasibətlərinin tənzimlənməsi və təkmilləşdirilməsinin hüquqi bazasını yaratmışdır. «Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu çərçivəsində sığorta iki əsas sahədən-həyat və qeyri-həyat sığortası sahələrindən ibarətdir.Sığortaçıları bu sahələrdən yalnız biri və ya hər ikisi üzrə fəaliyyət göstərə bilərlər.

Sığorta növləri həm könüllü, həm də icbari formada aparıla bilər. Həyat və qeyri-həyat sığortalarının şərtləri və aparılması qaydası qanunvericiliyə uyğun olaraq sığortaçı ilə sığortalı arasında bağlanan müqavilədə müəyyən edilir. Həyat sığortası-sığortalının ölümü, sağlamlığının, iş qabiliyyətinin qocalığa, yaxud əlilliyə görə tamamilə və ya qismən itirilməsi halları üçün aparılan sığortadır. Həyat sığortası üzrə müqavilə müddəti bitdikdə və ya sığorta

hadisəsi baş verdikdə sığorta məbləği sığorta müqaviləsində müəyyən edilmiş qaydada və şərtlərlə sığortalıya və ya onun hüquqi varisinə ödənilir. Qeyri-həyat sığortası-sığorta hadisəsi baş verdiyi zaman sığortalıya vurulan zərər ödənilməklə onun məsuliyyəti, əmlakı və əmlak mənafeləri ilə bağlı risklərin sığortasıdır. Sahibkarlığın inkişafı məhsul istehsalı, işlərin yerinə yetirilməsi və xidmətlərin göstərilməsi nəticəsində üçüncü şəxslərə zərər vurulması ehtimal olunan hadisələrdən sığortanın (məsuliyyət sığortasının, həmçinin həkimlərin, rielterlərin, auditorların, iqtisadi idarəedicilərin peşə məsuliyyətinin sığortasının) aparılmasını tələb edir. Məhsul istehsalçıların və xidmət göstərənlərin ayrı-ayrı kateqoriyalarının məsuliyyət sığortasının aparılması onların fəaliyyəti üzərində effektiv nəzarətin həyata keçirilməsinə, xidmətlərin dövlət nəzarətinin dəqiq və effektiv mexanizmlərinin olmadığı sahələrdə istehsalçıların hüquqlarının müdafiəsini təmin etməyə imkan verəcəkdir. Sığortanın inkişafı vətəndaşların sahibkarlıq fəaliyyətinə meyl göstərmələrinə əlverişli təsir edir. Eyni zamanda, iqtisadiyyata investisiya ehtiyatlarının cəlb edilməsi maliyyə və sahibkarlıq risklərinin sığortasının daha da inkişaf etməsini, sənaye, nəqliyyat, tikinti və kənd təsərrüfatı sahəsində sığorta texnologiyasının inkişafını tələb edir. Sığorta xidmətləri bazarının əsasını və onun inkişafı üçün ehtiyatı könüllü sığorta təşkil edir. İcbari sığortanın şərtləri və aparılması qaydası Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilir.

Könüllü sığortanın xidmətlərinə tələbatın mövcud səviyyəsində üstünlük təşkil edən icbari sığortadır, hansı ki, əhalinin potensial risk qrupları, hüquqi şəxslər üçün sığorta müdafiəsi yaratmağa, həmçinin təbii fəlakətlər və qəzalar nəticəsində zərərçəkənlərə ödənişlərin verilməsində dövlətin xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmağa imkan verir. Könüllü şəxsi sığortanın inkişafında üstünlük təşkil edən sığorta növləri həyat sığortası və pensiya sığortası olmalıdır. Respublikada sığorta şirkətlərinin sayına qanunvericiliklə məhdudiyyət qoyulmamışdır. Sığorta fəaliyyəti sahibkarlıq fəaliyyətinin bir sahəsidir və Azərbaycan respublikasının qanunvericilik aktlarına əsasən, fiziki və hüquqi şəxslər sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququna

malikdirlər. Bundan əlavə, respublikada fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin öz fəaliyyətlərini normal təmin etmələri üçün ölkədə kifayət qədər sığortaya cəlb edilə biləcək obyektlər mövcuddur. Sığorta obyektlərinə fiziki və hüquqi şəxslərin əmlakı, məsuliyyəti, həmçinin vətəndaşların həyatı və sağlamlığı daxildir. Lakin bunun üçün ilk növbədə fiziki və hüquqi şəxslərin sığortaya maraq və inamının artırılması, əhalinin bu sahədə maarifləndirilməsi istiqamətində geniş tədbirlər həyata keçirilməlidir. Sığorta işinin inkişafı iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafı ilə sıx əlaqədardır. Şübhəsiz ki, iqtisadiyyatın digər sahələri inkişaf etdikcə sığorta xidmətlərinə tələb artır və bu zəmində sığortanın da inkişafı təmin edilir. Eyni zamanda, bazar iqtisadiyyatı özü sığorta şirkətlərinin işini və sayını tənzimləyir. Belə ki, sağlam rəqabətə tab gətirə bilməyən sığorta şirkətləri, təbii ki, sığorta bazarını tərk etməli olurlar. Hazırda sığortaya ən çox maraq göstərən respublikanın iri sənaye müəssisələri, xarici investisiyalı müəssisələr, xarici vətəndaşlardır. Ötən illərlə müqayisədə ölkənin vətəndaşlarında da sığortaya marağın artması müşahidə olunur. Belə ki, ölkə vətəndaşlarının ev əmlakının, tikililərin, nəqliyyat vasitələrinin sığortası üzrə bağladığı müqavilələrin sayı keçmiş illərlə müqayisədə artmışdır. Bu isə, insanların şüurunda artıq sığortaya münasibətdə dönüş yaranmasının təəcəssümüdür.

Respublikanın bir sıra sığorta şirkətləri müasir standartlara uyğun ofisə, əlverişli əmək şəraitinə malik olmaqla yüksək keyfiyyətli və dünya standartlarına uyğun sığorta xidmətləri həyata keçirirlər. Sığortaya həvəsləndirmə tədbirləri kimi nəzərdə tutulan güzəştlər, sığorta ödənişlərinin alınması üçün müraciət edənlərə yüksək xidmət mədəniyyəti, ödənişlərin vaxtında verilməsi fiziki və hüquqi şəxslərdə sığorta işinə maraq və inam yaradır. Məruz qaldıqları zərərlərin ödənilməsinə heç bir problemlə qarşılaşmadan nail olan sığortalılar, növbəti illər üçün sığorta müqavilələrini bağlamaqda maraqlı olmaqla yanaşı, bunu ictimaiyyətdə təbliğ etmiş olurlar. Bazar münasibətləri inkişaf etdikcə sığorta sahəsinə də tələb artmaqda davam edir və məlum olduğu kimi, tələb və təklifin uyğunlaşdırılması bazar iqtisadiyyatının vacib prinsiplərindəndir. Azərbaycan bazarında sığorta

sisteminin inkişaf tempi durmadan artır. Hal-hazırda respublikamızın sığorta bazarı çox vacib və təhlil nöqteyi-nəzərindən maraqlı inkişaf mərhələsindədir. 2012-cu ilin 1 yanvar tarixinə sığorta bazarının peşəkar iştirakçılarının strukturu aşağıdakı kimi olmuşdur.

Cədvəl1.

01.01.2012-cu il vəziyyətinə sığortaçılar və broker şirkətləri haqqında məlumat.

Fəaliyyət göstərən sığortaçılar	30
O cümlədən:	
Milli sığorta təşkilatları	21
Birgə sığorta təşkilatları	9
O cümlədən:	
Azərbaycan-İngiltərə	4
Azərbaycan-Türkiyə	2
Azərbaycan-İran	-
Azərbaycan-ABŞ	1
Azərbaycan-Rusiya	2
Broker təşkilatları	6
O cümlədən:	
Azərbaycan – Böyük Britaniya	2
Nizamnamə kapitalı – 800,0 min manat	2
800,0 min man-dan 1000,0 min man qədər	1
1000,0 min man-dan artıq	8

Mənbə: Azərbaycan Statistik göstəriciləri, B-2012, s. 383

Beləki, aparılan məqsədyönlü iqtisadi islahatlar nəticəsində daha zəif olan sığorta şirkətləri bazarı tərk etmişlər. Sığorta şirkətlərinin minimum nizamnamə kapitalının müntəzəm olaraq artırılması barədə hökumət tərəfindən qoyulan tələblər sığorta şirkətlərinin təsisçilərini bazardakı mövqelərinə dair bir daha düşünməyə vadar etmişdir. Səhim bazarına əsaslanan, sığorta bazarında birləşmə meylləri hiss olunmur. Hal-hazırda bazarda olan ən azı 5 kiçik sığorta şirkətinin nizamnamə kapitalının artırılması ilə bağlı problemləri mövcuddur. Məlum olduğu kimi, Nazirlər Kabineti tərəfindən sığortaçıların nizamnamə kapitalının hər il 100 min AZN artırılmaqla 2012-ci ildə minimum məbləğin 5 mln. manat olması tələbi qoyulmuşdur. Hal-hazırda 800 min manat nizamnamə kapitalı olan sığortaçılar birləşmə yolu ilə ən azı 3 il müddətində bazarda qalmaq, inkişaf etmək, yeni layihələr həyata keçirmək imkanı əldə edirlər.

Kapitalin çoxluğu, ən nəhayət, bu kapitalı investisiyaya, o cümlədən, bank depozitlərinə, qiymətli kağızlara və s. yönəltməyə və gəlir əldə etməyə şərait yaradar.

Cədvəl 2.

Sığortaçıların məcmu kapitalı, min AZN.

	2006	2008	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Məcmu kapital - cəmi	11545,5	8983,2	17131,8	20925,1	27505,6	35988,4	45303,4	88505,1
Nizamnamə kapitalı	6057,6	7629,66	15006,8	18359,4	22902,5	32312,5	41876,3	81678,3
Əlavə kapital	811,84	919,2	1685,4	2141,98	4138,4	3326,5	3227,7	6476,7
Ehtiyat kapitalı	4676,1	434,4	439,54	423,74	464,7	349,4	199,4	350,1

Mənbə: Azərbaycan Statistik göstəriciləri, B-2012, s. 383

Cədvəldən göründüyü kimi, sığorta bazarında məcmu kapital son səkkiz ildə təxminən 4 dəfə artmışdır. Nizamnamə kapitalından başqa, sığortaçıların əlavə kapitalı da artmışdır. Son səkkiz ildə sığorta şirkətlərinin əlavə kapitalı 5,3 dəfə artmış, ehtiyat kapitalı isə, əksinə azalmışdır. Səhim bazarı əsasında sığorta bazarının inkişaf səviyyəsini şərtləndirən əsas amillərdən biri də sığorta bazarında bir il ərzində toplanan sığorta haqlarının ümumi məbləğidir

Cədvəl- 3

Sığortahaqları, min AZN.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Könüllü sığortanövləri, o cümlədən:	13040,16	34112,88	38489,94	53673,64	61298	76820,0	148879,7
Şəxsi sığorta	1911,36	42830,4	4322,9	7250,98	9969,6	13110,0	30265,6
Əmlak sığorta	8696,02	28231,78	33089,74	44791,02	49018,6	50110,0	91999,2
Mülki məsuliyyət sığortası	2432,78	1598,06	1077,3	1631,64	2309,8	13600,0	26614,9
İcbari sığorta növləri	2478,3	2958,26	3382,66	3790,56	4954,12	5740,0	46182,0
Yekun	15518,46	37071,14	41872,6	57464,2	66252,12	82560,0	195061,8

Mənbə: Azərbaycan Statistik göstəriciləri, B-2012, s. 384

Cədvəldən göründüyü kimi, respublikamız üzrə sığorta haqlarının yığımı son altı ildə 4,6 dəfə və ya 464% artmışdır. Bu müddət ərzində bir neçə icbari sığorta qanunlarının qəbul edilməsini nəzərə alsaq, icbari sığorta növlərinin inkişafının qənaətbəxş olduğunu qeyd edə bilərik. Könüllü sığorta növlərində əmlak sığortası

daha çox, şəxsi və məsuliyyət sığortası isə daha az çəkiyə malikdir. 6 il ərzində şəxsi sığorta növləri üzrə sığorta haqları 6,8 əmlak sığortası üzrə 2,8 dəfə artmışdır.

Sığorta bazarının inkişaf perspektivlərinin təhlili zamanı diqqəti cəlb edən əsas göstəricilərdən biri də sığortaçılar tərəfindən sığortalılara və ya üçüncü şəxslərə ödənilən sığorta ödənişlərinin hələmidir. Bu göstərici sığorta münasibətlərində tərəflərin öz öhdəliklərini nələ yerinə yetirməsini, bazarın durumunu, müxtəlif sığorta növləri üzrə zərərlik dərəcəsinə, bazarın bir il ərzində düşdüyü zərəri, sığorta şirkətlərinin ödəniş qabiliyyətini xarakterizə edir. Sığorta bazarında son 5 ildə həyata keçirilmiş sığorta ödənişlərinin strukturunu müşahidə etməklə bazarda olan mövcud vəziyyəti təhlil etmək olar.

Cədvəl 4

Sığorta ödənişləri, min manat.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Könüllü sığortanövləri, o cümlədən:	3325,96	8680,36	4975,46	12872,4	12527,72	17070,0	41370,2
şəxsi sığorta	254,34	1209,98	2627,26	3570,62	4865,52	5050,0	16160,0
əmlak sığorta	2701,28	7084,46	2007,26	8926,02	7312,14	11620,0	23860,2
mülki məsuliyyət sığortası	370,34	385,92	340,8	375,76	350,06	400,0	1350,0
İcbari sığorta növləri	1203,6	1363,4	1750,04	1860,36	2208,5	2040,0	22467,9
Yekun	4529,56	10043,76	6725,5	14732,76	14736,22	19110,0	63838,1

Mənbə: Azərbaycan Statistik göstəriciləri, B-2012, s. 385

Cədvəli təhlil etsək görürük ki, bu illər ərzində sığorta ödənişlərinin həcmi təxminən 14,1 dəfə artmışdır. Bunu, əlbəttə ki, gözlənilən bir hal hesab etmək olar. Beləki, son 5 ildə sığorta haqlarının artımı, həm də sığorta ödənişlərinin də artacağını proqnozlaşdırmağa əsas verir. Çünki, daha çox sığorta haqqı, daha çox sığorta müqaviləsi, daha çox sığorta obyektı, daha çox sığorta riski deməkdir. Təbii olaraq, belə bir şəraitdə daha çox sığorta hadisələrinin baş verməsi, sığorta ödənişlərinin artımı qaçılmazdır. Sığorta ödənişlərinin tərkibində könüllü sığorta növləri üzrə ödənişlər icbari növlərlə müqayisədə üstünlük təşkil edir. Könüllü və icbari sığorta növlət üzrə sığorta ödənişlərinin dinamikası müxtəlifdir. Sığorta ödənişləri sırf hadisələrin baş verməsi ehtimalı ilə bağlı olduğundan bu göstərici üzrə heç də həmişə artım dinamikası müşahidə olunmaya da bilər. Yəni, əgər

sığorta haqlarının ilbəil artımı müşahidə olunursa, sığorta ödənişlərinin həcmi artmaya da bilər. Çünki sığorta şirkətləri, sığorta bazarının peşəkar iştirakçıları bir tərəfdən hər il daha çox müqavilə bağlamağa, daha çox sığorta haqları yığmağa çalışırlarsa, digər tərəfdən zərərlə nəticələnə biləcək hadisələrin qarşısını almaq üçün tədbirlər görürlər. Bu tədbirlər sırasında sığortaçıları sığorta haqları hesabına qarşısı alınma fondları yaratmaqla, bu fonda cəmləşən vəsaitlər hesabına təhlükəsizlik tədbirləri, o cümlədən, yanğına qarşı qurğuların quraşdırılması. Zərərlərin minimallaşdırılması istiqamətində işlərin görülməsi və s. həyata keçirirlər.

Respublikamızın müasir sığorta bazarının vəziyyətini daha dərinlən təhlil etmək üçün bağlanmış sığorta müqavilələrinin sayının və onların növlər üzrə bölgüsünün araşdırılması maraqlı olar. Beləki, son 8 il ərzində bağlanmış sığorta müqavilələrinin sayı sığorta bazarının iştirakçılarının sayını xarakterizə etməklə, sığorta münasibətlərinin iştirakçılarının miqdarla artması, əhalidə sığorta biliklərinin formalaşması, sığortaçılara inamın yaranması və s. məsələləri analiz etməyə imkan verir.

Cədvəl 5.

Sığorta müqavilələrinin sayı, ədəd.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Könüllü	327664	387120	321506	2472347	451991	502282	934299
İcbari	128592	153463	147073	172053	562615	293995	5902449
Cəmi	456256	540583	468579	2644400	1014606	796277	6836748

Mənbə: Azərbaycan Statistik göstəriciləri, B-2012, s. 387

Cədvəldən göründüyü kimi, sığorta müqavilələrinin sayı göstəricisi də sığorta ödənişləri kimi stabil göstərici deyil və daim müxtəlif istiqamətlərdə azalan və ya artan tempə dəyişir. Ümumilikdə, son 8 ilin nəticələrinə əsasən demək olar ki, sığorta müqavilələrinin sayı 15 dəfəyə yaxın artmışdır

2.3. Kiçik biznesin inkişafında sığorta şirkətlərinin müasir xüsusiyyətləri

Kiçik müəssisələr bazarda yeni yaranan məhsula tələbata uyğun olaraq öz fəaliyyətlərini quraraq bazarın daxili dəyişikliklərinə tez reaksiya göstərirlər. Bu müəssisələr bazarda tələbat geniş olan məhsulu qısa

müddətdə özünü küləşdirməyi bacarırlar. Məsələn, Yaponiyada kiçik müəssisələr təcrübə istehsalını həftəərzində təşkil edib həyata keçirə bilirlər. Halbuki bunu böyük müəssisələrdə etmək çox böyük vaxt itkisinə səbəb olardı. Kiçik müəssisələr həm də yerli istehlak bazarlarında geniş tələbat olan son məhsul istehsalı üzrə ixtisaslaşdırılmış olurlar. Bura əsasən tez xarab olan yeyinti məhsulları, zərgərlik məhsulları, geyim, ayaqqabı və s. daxil edilir.

Kiçik biznesin qurulmasında informasiya əsas amildir. Yeterincə dolğun informasiyanın olmaması kiçik biznes subyektlərinə bazarda lazımınca çıxış etməyə imkan vermir. Şirkətin mə'lumat tə'minatı dedikdə, şirkətin fəaliyyəti üçün zəruri olan mə'lumatın bütün mənbələrinin külliyyatı və onun alınması nəzərdə tutulur.

Kiçik biznesin subyektləri həm fiziki şəxslər və həm də hüquqi şəxslər ola bilər. Fiziki şəxslər həm ayrılıqda kiçik biznesin 1 hissəsi kimi, həm də hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti göstərərək kiçik biznesin subyektinə çevrilir. Fiziki şəxslərin sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında öz əksini tapmışdır. Vətəndaşların hüquq və vəzifələri hər şeydən əvvəl qanunlar və başqa hüquqi aktlarla nəzərdə tutulmuş əsasların nəticəsidir.

İnsan hüquqları fərdi sahibkarın imkanlarının genişlənməsinə imkan verir. Ama hüquqi şəxs yaratmadan fəaliyyət göstərən fərdi sahibkarların fəaliyyəti də hüquqi şəxslərin fəaliyyətini tənzimləmək məqsədi ilə qəbul edilən qanunlar və qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir. Bu onu göstərir ki, hüquqi şəxslərin hüquq və vəzifələri eyni zamanda hüquqi şəxs yaratmadan fəaliyyət göstərən fərdi sahibkarlara da aid edilir. Məsələn, o əmək müqaviləsi ilə işə işçi qəbul edə bilər, sahibkarlıq fəaliyyətinin bütün növləri ilə məşğul ola bilər, eyni zamanda əldə etdiyi fəaliyyət lisenziyasına uyğun olaraq "Azərbaycan Respublikasının kiçik biznesə dövlət yardımı haqqında" qanununa əsasən bütün növ yardım və dəstəklərdən istifadə edə bilər və s. Fiziki şəxs fərdi sahibkar statusu almaq üçün qeydiyyatdan keçməli və bu barədə şəhadətnamə almalıdır. Hüquqi və normativ aktlara uyğun olaraq fərdi sahibkar hüquqi

ünvanına uyğun vergi orqanında qeydiyyatdan keçməlidir. O, eyni zamanda pensiya fondunda, məcburi tibbi sığorta fondunda, səsial sığorta fondunda, işçi qəbul edəcəyi təqdirdə onların qeydiyyatdan keçməsi üçün məşğulluq fondunda da qeydiyyatdan keçməlidir. Öz sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirə bilmək üçün fərdi sahibkar istənilən bankda özünə hesablaşma hesabı, cari hesab, kredit hesabı, depozit hesabı, valyuta hesabı açə bilər.

Göründüyü kimi kiçik biznes bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində bütün ölkələrin iqtisadiyyatının ayrılmaz hissəsidir. Kiçik biznes olmadan bazar iqtisadi sisteminin normal təşəkkülü və inkişafı mümkün olmazdı. Dünya praktikasında olduğu kimi Azərbaycanda da kiçik biznes özəl sektorda oynadığı rol baxımından maraqlıdır.

Risqlərin inkişaf etməsinin statistik qanunauyğunluqlarını və onlarla əlaqədar zərərlərin aşkar edilməsi riskin təşkil edilməsinin əsas elementlərindən biridir. Bu cür qanunauyğunluqları qurmaq üçün bir sıra illər ərzində statistik müşahidələrin aparılması zəruridir. Bu riskin normal bölüşdürülməsi və ondan kənarlaşma funksiyalarını qurmağa imkan verir. Sığorta üzrə əməliyyatlar aparıldıqda sığorta tariflərinin hesablanması bazasına bu cür funksiyalar qoyulmuşdur. Statistik müşahidələrin aparıldığı dövrü – sığortada tarif dövrü adlandırırlar. Müşahidə etmə dövrü nə qədər uzunmüddətli və risk amilinin, onlarla əlaqədə olan zərərlərin uçotu nə qədər tam olarsa, sığorta müqavilələrinin bağlanılmasında istifadə edilən sığorta tarifləri də bir o qədər əsaslandırılmış olur. Zərərlərin inkişaf etməsinin təhlili, həmçinin sığortaçılar üçün mühüm olan göstəriciləri baş vermiş, lakin bildirilməmiş zərərlər ehtiyatını, zərərlik dəyişmələri ehtiyatını və qəzalar ehtiyatını proqnozlaşdırmağa imkan verir. Eyni zamanda statistik müşahidələrin spektri kifayət qədər geniş olmalıdır ki, böyük ədədlərin yerləşdirilməsi qanunlarından və risklərin, zərərlərin bölüşdürülməsi funksiyalarının qurulması üçün ehtimallar nəzəriyyəsindən istifadə edilməsi mümkün olsun. Risk və zərərlərin inkişaf etməsinin statistik qanunauyğunluqlarının aşkar edilməsinin qeyri-mümkünlüyü risklərin idarə

edilməsi məqsədi üçün kifayət qədər tez-tez sığortadan istifadə edilməsinin qeyrimümkünlüyünə səbəb olur. Məsələn, bir çox sığorta cəmiyyətləri SPİD kimi yeni xəstəliyin statistika cəhətdən əsaslandırılmış ehtimalının olmaması səbəbindən həmin xəstəliklə xəstələnmə hallarından sığortanın aparılmasından imtina edir. Bəzi hallarda ehtimallar nəzəriyyəsi yeni ərazidə və ya digər tədqiqat subyekti üçün tədqiq edilən yeni risklərin, ya da məlum olan risklərin kifayət qədər statistiki, yaxud dəqiq müşahidələri olmadıqda zərərlərin alınmış funksiyalarının analogiyası üzrə modelləşdirməyə və tətbiqetməyə yol verir. Məlumdur ki, sığorta tariflərinin hesablanması bazasına sığorta dövrü ərzində həmin ərazidə baş verən və müəyyən risklər tərəfindən vurulan zərərlərin gözlənilən kəmiyyəti ilə sığorta tarifləri miqdarı arasında ekvivalentlik qoyulmuşdur. Bu müddəadan bir neçə nəticə yaranır:

- statistik müşahidələr əsasında alınan nəticələr doğrudur və yalnız tədqiq edilən ərazidə (və ya risklərin seçilməsində) istifadə edilə bilər;
- gələcəkdə hesablamaların əsaslandırılması yalnız ilkin hesablama bazasına qoyulmuş həmin tarif dövrü üçün yoxlanıla bilər.

Risk və zərərlərin faktiki bölüşdürülməsinin hesablama göstəricilərindən kənarlaşma ehtimalı da böyükdür, belə ki, təhlil edilən obyektlərin xüsusiyyətləri də dəyişə bilər. Mütəxəssislərin qiymətləndirmələrinə görə 1992-ci ildə baş vermiş Endryu qasırğası ABŞ-da 15,0 mlrd. ABŞ dolları məbləğində zərər vurmuşdur ki, bu da müasir dəyərlə 6 dəfə çoxdur. Yalnız bu nümunə risk menecmentin həyata keçirildiyi obyektlərə münasibətdə risklərə tərəf meyilliliyin dəyişməsinin cari monitorinqinin zəruri olmasını göstərir. Riskin qiymətləndirilməsinin mühüm elementi – riskin baş verməsi nəticəsində vurulmuş maksimum mümkün olan zərərin proqnozlaşdırılmasıdır. Bu cür anlayışın tətbiq edilməsi riskin idarə edilməsi ilə əlaqədar olan məsrəfləri optimallaşdırmağa imkan verir. Riskin baş verməsi nəticəsindən obyektin zədələnməsinin maksimum dərəcəsini müəyyən edən maksimum mümkün olan zərər fərziyyəsi əmlak sığortasında əmələ gəlmişdir. Qarşısılınma tədbirlərinin sistemi mövcud olduqda riskin baş verməsi nəticəsində bütün obyekt deyil, ehtimal edilir ki, onun müəyyən hissəsi məhv ola bilər. Maksimum mümkün

olan zərərin qiymətləndirilməsi üçün obyektin planından istifadə edilir, yanğın təhlükəsizliyi sistemi, yanğının başqa binalara keçməsinin qarnısını alan təcridetmə və yayılmama sistemləri öyrənilir, istehsalatda binalar və qurğular tikildikdə istifadə edilən materialların yanması və başqa amillər təhlil edilir. Bu cür yanaşmanın ümumi səmərəliliyi ilə faktiki zərərin hesablanmış maksimum mümkün olan zərərdənyüksək ola biləcəyini qeyd edək. Belə ki, Nyu-Yorkdakı ticarət mərkəzini (11.09.2001-ci ildə baş vermiş terror əməliyyatı) sığorta etdikdə sığorta müqaviləsi bağlanarkən bu binalardan birinin sığortalanmadığı aşkar edilmişdir, belə ki, maksimum mümkün olan zərərin qiymətləndirilməsi iki binanın eyni zamanda konstruktiv məhv olmasının qeyri-mümkünlüyü fərziyyəsi əsasında qurulmuşdu. Beləliklə, risk idarəetməsi prosesində riskin və zərərlərin hesablanılmasının təhlil edilməsi prosesi risklərin hərəkətinin və onların vurduqları zərərlərin riyazi qiymətləndirilməsinə və modelləşdirilməsinə əsaslandırılmış mürəkkəb prosesdir. Risk idarəetməsinin birinci iki mərhələsi:

- risklərin eyniləşdirilməsi və təhlili risk menecmenti subyektinə riskin idarə edilməsi üsulları barədə strateji qərarların qəbul edilməsi üçün zəruri olan məlumatı almağa imkan verir. Ənənəvi olaraq aşağıda göstərilən risklərin idarə edilməsinin əsas üsullarını ayırırlar:

- zərərlərin və onların miqdarının azaldılmasına yönəldilmiş risklərə nəzarət edilməsi;

- mümkün olan zərərlərlə əlaqədar olan fəaliyyətin dayandırılması və ya aktivlərə sahib olmaq yolu ilə riskdən imtina etmək. Sahibkar nəqliyyat vasitəsinin satın alınmasından imtina edə bilər və icarəyə götürülmüş avtomobildən istifadə etməklə əmlakın oğurlanması riskindən qaçmaq imkanı əldə edir. Dağ xizəyi idmanı ilə məşğul olma nəticəsində zədənin alınması riskini adət halını almış xobbini dəyişməklə xeyli azaltmaq olar;

- istehlakçıların həyatına və sağlamlığına, ətrafdakı təbii mühitə zərərin vurulması ilə əlaqədar potensial zərərlərdən

qaçmaq məqsədi ilə müəssisə kimyəvi aktiv maddələr istehsalını dayandıra bilər;

- aktivlərin və riskə məruz qalan başqa obyektlərin fəaliyyətinin diversifikasiyası. Binaların bir-birindən xeyli məsafədə aralı yerləşməsi yanğın nəticəsində onların eyni zamanda məhv olmasını azaltmağa imkan verir. Disklərdə saxlanılan məlumatların müntəzəm olaraq surətinin çıxarılması və onların bir-birindən ayrı yanmayan binalarda saxlanılması məlumat fayllarının məhv olmasının və itirilməsi riskini azaldır. Qiymətli şeylərin bir-birilə bağlı olmayan qruplar və müxtəlif daşıyıcılar tərəfindən daşınması əmlakın məhv olması riskini azaldır. Yüksək menecer vəzifələrində çalışan şəxslərinkorporativ siyasəti hüduqlarında eyni vaxtda uęmasını qadaęan edən şirkətdə əsas şəxslərin eyni vaxtda da itirilməsi riskini xeyli aşağı salır;

- qarşısıalınma tədbirlərinin həyata keçirilməsi. Qarşısı alınma tədbirlərinin klassik nümunələrinə hər yerdə yanğınsöndürənlərin quraşdırılmasını, yanmayan materiallardan hazırlanmış mebeldən istifadə edilməsini, mümkün olanrisklərin nəticələrinin azaldılmasına yönəldilmiş digər buna oxşar tədbirlərin və sprinklirlərin məcburi qaydada yerləşdirilməsi tədbirlərini daxil etməklə yanğına qarşı tədbirlərin həyata keçirilməsi aid edilir. Sprinklirlərin quraşdırılması ilə sığorta hadisəsi baş verdikdə məsrəflərin azaldılması problemi həll olunmur:

- potensial zərərlərin risk idarəetməsi xüsusi vəsaitləri hesabına örtülməsini fərz edən riskin tutulması;

- məqsədli ehtiyatların və fondların yaradılması. Bu cür ehtiyatlar həm pul, həm də natural formada yaradıla bilər.

Əgər qanunvericiliklə başqa hallar nəzərdə tutulmamışdırsa, onda mənfəət vergiyə cəlb edildikdən sonra ehtiyatların yaradılması məqsədlərinə vəsaitlər yönəldilə bilinər. Adətən bu cür fondların məqsədli xüsusiyyəti–zərərlərin örtülməsi halında onlar yaradıldıqda göstərilmir, bir qayda olaraq, yaradılmış fondların və ehtiyatların «sığorta» xüsusiyyəti əlverişsiz hadisələr (hadisələr) baş verdikdə aydınlaşır. Bundan başqa, mühasibat balansında yaradılan fondlar və ehtiyatlar tez satıla bilən və ya çətin satıla bilən aktivlərlə təqdim olunmuşdur ki, bu da sığorta hadisələri baş verdikdə əmələ gəlmiş məsrəflərin aradan qaldırılması üçün zəruri olan pul vəsaitlərinin alınmasına görə tez satıla

bilmir. Özünü sığorta etdirmə. Mütəxəssislər hesab edirlər ki, risk idarəetməsi subyektinin tez-tez təkrarlanan, öz miqdarına görə çox böyük olmayan zərərlərin baş verməsi halında özünü sığorta etdirmədən istifadə etmək məqsədəuyğundur ki, bu da potensial zərərlərin və onların nəticələrinin ehtimalını müəyyən etməyə imkan verir. Bu risklər öz təbiətinə və mümkün olan nəticələrinə görə eyni cür olmalıdırlar. Özü sığorta etdirmənin də həmçinin öz qiymətləri vardır. Məsələn, özünü sığorta etdirmə məqsədləri üçün binanın dəyərinə ekvivalent olan 1,0 mln. dolları ehtiyatda yığılmışdır, bu onu göstərir ki, vəsait təsərrüfat dövriyyəsindən çıxarılmışdır və bu cür sığorta etdirmənin qiyməti il ərzində bankın müddətli depozitində yerləşdirildikdə alınmış minimum normal gəlirlilik göstəricisinə müvafiq olacaqdır. Özünü sığorta etdirmənin tətbiq edilməsi məhduddur, belə ki, o, risk menecmenti subyektinin normal təsərrüfat dövriyyə vəsaitlərindən xüsusi fondlara ayırma ilə əlaqədardır. Potensial zərərin miqdarı nə qədər çox olarsa, bu cür ayırma da bir o qədər çox olmalıdır. Özünü sığorta etdirmənin zəruriliyi iki əsas səbəblə izah edilə bilər:

Sığortadan başqa, digər qaydalarla sığorta müdafiəsinin təşkil edilməsinin təmin edilməsinin qeyri-mümkünlüyü və ya risklərin vurulmuş zərərin əvəzini ödəyəbilmə xüsusiyyəti ilə. Misal üçün, sığorta hadisəsinin baş verməsi ehtimalını hesablamaq qeyri-mümkün olan risklərə münasibətdə və bölüşdürülməsi normal risklərdən fərqlənən risklər. Məqsədli fondların və ehtiyatların yaradılmasını və özünü sığorta etdirməni riskin tutulmasının müstəqil forması kimi ayıraraq biz onlara risk menecmenti subyektinin normal pul və ya təsərrüfat dövriyyəsindən vəsaitlərin ayrılması məqsədləri əlamətinə görə həddlər qoyuruq. İkinci halda, məhz «sığorta etmə» məqsədləri müəyyənədi, birinci halda isə sığorta zərərlərinin örtülməsində vəsaitlərdən istifadə edilməsi zərərin mövcud olmasından və sığorta hadisəsinin baş verməsi tarixinə yaradılmış ehtiyatların qalıqlarından asılıdır. Lakin müxtəlif məqsədlər üçün ehtiyatların yaradılmasına çox vaxt qanunvericiliklə icazə verilmir. O cümlədən, Rusiya qanunvericiliyi vergiyə cəlb etmədə və mühasibat uçotunda «özünü sığorta etdirmə» məqsədləri üçün məqsədli ehtiyatlar

yaratmağa imkan vermir. Keptiv sığorta. Keptiv sığortanın mahiyyəti müstəsna olaraq təsərrüfat təşkilatının həmin qrupuna məxsus olan risklərin idarə edilməsi üçün maliyyə-sənaye qrupu həddlərində törəmə şirkətlərin təsis edilməsini nəzərdə tutduğundan riskin verilməsini deyil, riskin tutulması forması kimi keptiv sığortanı ayırırıq. Bir qayda olaraq, keptiv sığortaçılar əlverişli vergi qanunvericiliyi olan ölkələrdə (Bermud, Qibraltar, Men adası, Kipr və Offşor zona adlandırılan bir sıra başqa ölkələr və ərazilər) təsis edilir ki, ümumilikdə şirkətlər qrupu üçün risk menecmenti ilə əlaqədar olan məsrəflərə əlavə olaraq qənaət etməyə imkan verir. Dünyada keptiv sığorta şirkətlərinin miqdarı 1000-dən çoxdur. Kifayət qədər tez-tez müəyyən risklərin (məsələn, aviasiya) sığortası üzrə ixtisaslaşan keptiv sığortaçılar qarşılıqlı təkrarsığorta və biznesin birlikdə aparılması məqsədləri üçün pullarda birləşirlər. Keptiv sığortaçıların istifadə etdikləri potensial üstünlüklər aşağıda göstərilən amillərlə əlaqədar ola bilər: vergi üstünlükləri; təkrarsığortaya qənaət; keptiv sığortaçının təsis edən şirkətlər tərəfindən qrupda maliyyə axınlarına yaxşı nəzarət etmə; potensial mənfəət. Bununla birlikdə risk menecmentin bu formalarının göstərilən nöqsanları da bunlardır: keptiv sığortaçının təsis edilməsi və onun fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi ilə əlaqədar olan ilkin yüksək məsrəflər; vergi qanunvericiliyinin mümkün əlverişli olmayan dəyişiklikləri; xeyli miqdarda təkrarsığortaya zərurilik; maliyyə-sənaye qrupunun əsas biznesinə məxsus olan potensial risklərin və təhlükələrin qiymətləndirilməməsi. Riskin daşınmasında iştirak etmə. Bir çox sığorta növlərində riskin daşınmasında sığorta subyektinin iştirak etməsi yalnız arzu edilən olmayıb, lakin sığortanın şərtlərinə görə bir çox sığorta şirkətlərində məcburidir. Riskdə iştirak etmənin şərti və şərtsiz fransiza formaları ola bilər. Əgər fransiza əvvəlki illərdə şəxsi əmlak, avtonəqliyyat sığortalarında, dəniz sığortasında istifadə edilirdisə, son illərdə maraqlanan sığortalının riskdə iştirak etməsinin bu forması sənaye sığortası formalarında, o cümlədən sığorta hadisəsi üzrə aqreqat fransiza formasında tibbi sığorta, kredit sığortası müqavilələrində və başqa növlərdə istifadə edilir. Sığorta müqaviləsinə əlavə olaraq riskin daşınmasında iştirak etmə sığorta müqaviləsinin qiymətini xeyli

aşağı salır, risklərə və sığorta edilmiş sığorta obyektlərinin vəziyyətinə nəzarət etməkdə idarəetmə subyektinin maraqlı olmasını artırır. Sığorta risk menecment subyektiindən risklərin və onunla əlaqədar olan zərərlərin bu məqsədlər üçün xüsusi olaraq yaradılmış başqa şəxsə - təşkilata verilməsini təklif edir.

Hüquqi nöqteyi-nəzərdən «riskin bu cür verilməsi» müqavilə və ya qanununun göstərişi əsasında həyata keçirilə bilər. Lakin sığorta o halda mümkündür ki, riskin verilməsi bunda maraqlı olan bir çox şəxslər tərəfindən həyata keçirilsin. Böyük ədədlər qanunlarının və ehtimal nəzəriyyəsinin tələblərinə əsaslanan bu şərt onu bildirir ki, ayrı-ayrılıqda götürülmüş sığorta iştirakçılarında (risk menecment subyektlərində) baş vermiş zərərlər bütün sığorta iştirakçıları tərəfindən ödənilmiş sığorta mükafatları hesabına örtülməlidir. Bu mexanizm bütün məlum olan sığortalar üçün ümumidir. Digər tərəfdən sığortanın konkret təşkil olunması bir çox hallarda risk menecmenti subyektinin iradəsindən (qərarından), sığortanın həyata keçirildiyi risklərin miqyasından və fəlakətliliyindən asılıdır.

Sığortanın ümumi əlamətləri aşağıdakılardır:

- riskin başqa şəxsə verilməsi;
- risklərin qəbul edilməsinə görə sığorta haqlarının ödənilməsinə nəzərdə tutan əvəz ödəmə;
- zərərlərin statistik cəhətdən ehtimal edilən bölüşdürülməsinə tabe olan risklərin məhdud və oxşar siyahısı;
- zərərlər yalnız sığortada iştirak edən və yalnız sığorta edilmiş əmlak mənafeələrinə münasibətdə subyektlərə ödənilir;
- sığorta etmək məqsədləri üçün yaradılmış ixtisaslaşdırılmış təşkilatın mövcud olması.

Sığorta iqtisadi fəaliyyətin xüsusi növü kimi sığorta edilmiş əmlak mənafeələrinə zərər vurulduqda sığorta ödənişlərinin həyata keçirilməsini, sığorta haqlarının alınmasını və sığorta ehtiyatlarının yaradılmasını təmin edən ixtisaslaşdırılmış təşkilatlar (sığortaçıları) tərəfindən sığorta iştirakçıları (sığor talılar) arasında əmlak mənafeələrinə vurulmuş zərər riskinin yenidən

bölüşdürülməsi ilə əlaqədardır. Sığortalılar arasında risklərin yenidən bölüşdürülməsi dedikdə sığortalılardan hər birinin əmlak mənafeələrinə vurulmuş zərərin potensial riskinin hamıya «paylanması» və bir nəticə kimi sığortalılardan hər biri faktiki baş vermiş zərərin əvəzinin ödənilməsində iştirakçıya çevrilən xüsusi proses kimi başa düşülür. Bu cür yenidən bölüşdürmə yalnız risklərin sadüfi hadisələrə münasibətdə mümkündür. Təsadüfi hadisələrin baş verməsi vətəndaşların həyat və sağlamlığına ziyanın vurulmasına və ya onların, sahibkarların əmlakına, əmlak mənafeələrinə zərərin vurulmasına səbəb olur. Onlar üçün hadisələrin baş verməsinin eyni zamanda təsadüfiliyi və ehtimallılığı xarakterikdir. Bu cür münasibətlərdə əsas an – yenidən bölüşdürmə prosesinin təşkilini təmin edən sığortaçının sığorta haqqını (sığorta mükafatını) ödəməsidir. Ancaq bu onu bildirməməlidir ki, toplanmış sığorta haqları çatışmadıqda sığortaçı təsərrüfat subyekmindən əmələ gələn zərərin əvəzinin ödənilməsindən azaddır. Məhz, bu şərait əlavə riski – sahibkarlıq riskini sığortaya təklif edir. Məhz ona görə də bir çox ölkələrin qanunvericiliyində kifayət qədər böyük kapitalla sahib olan ixtisaslaşdırılmış təşkilatlar tərəfindən sığortanın aparılmasının məcburi şərti müəyyən edilmişdir. Açıq kredit xəttlərindən istifadə edilməsi və ya açıq bank təminatlarının mövcud olması baş vermiş zərərlərin örtülməsi üçün zəruri olan əlavə vəsaitlərin alınmasını xeyli asanlaşdırır. Kredit ehtiyatları məhdud ola bilər, kreditlərdən istifadə edilmə dövrü də kredit müqaviləsinin müddəti ilə məhdudlaşdırılır ki, bu da ümumilikdə kredit vəsaitlərindən zərərlərin örtülməsi məqsədlərinə istifadə olunma səmərəliliyini aşağı salır. Krediddən istifadə edilmənin qiyməti risklərin idarə edilməsinin bu üsulunu istifadə etdikdə nəzərə alınmalıdır. Bununla birlikdə krediddən istifadə etməyə görə bu cür məsrəflərin və faizlərin tam miqdarda işlərin və xidmətlərin maya dəyərinə aid etmə imkanı son nəticədə müəyyən riskləri idarə etmənin bu formasını başqalarına nisbətən daha cəlb edəndir- məsələn, özünü sığorta etdirmə və ya mənfəətdən xüsusi fondların yaradılması. Gündəlik əməliyyatlarda riskə yol verməmək üçün müddətli sazişlərin və opsiyonların bağlanılmasını təklif edir. Məsələn, neft çıxaran və ya emal edən müəssisə üçün neft və neft məhsullarına

olan qiymətlərin dəyişməsi ilə ya planlaşdırılmamış mənfəətin alınması, ya da gözlənilməz zərərlərin yaranmasına səbəb ola bilər. Əgər istehsalçı müqavilənin qüvvədə olduğu bütün müddət ərzində qiyməti qeyd edərək müəyyən edilmiş müddətə saziş bağlayırsa, onda bu, neft emal edən müəssisənin fəaliyyətində məlum olan müəyyənliyi və proqnozlaşdırmanı aparmağa imkan verir. Aydındır ki, bu zaman istehsalçı neftə olan dünya qiymətlərinin gözlənilmədən yüksəlməsi halında əlavə gəlirlər ala bilmir. Ona görə də risk menecmenti subyektinin biznesin təşkilində və ya gözlənilməz nəticələrin (həm müsbət, həm də mənfi) alınmasında mümkün olan sabitliyin daxil edilməsini seçməlidir. Risklərin idarə edilməsinin yuxarıda göstərilən üsulları bir-birini inkar etmir. Bundan başqa, risklərin idarə edilməsi nə qədər balanslaşdırılmış və müxtəlif olarsa, onda onların nəticələrinin tətbiq edilməsi də bir o qədər qabaqcadan xəbər verilən və səmərəli olar.

Risk –menecmentin son mərhələsi – risklərə nəzarət etmədir. Məhz bu mərhələdə şirkətin bütün bölmə və funksiyalarında risklərin idarə edilməsi üsulları barədə qəbul edilən qərarların tətbiq edilməsi təmin edilir. Risklərin idarə edilməsi ilə əlaqədar olan konkret əməliyyatların monitorinqi bu əməliyyatların dəyərinə nəzarət etmək nəticələri barədə rəhbərliyə məlumatların vaxtında hazırlanması və əməli təcrübə əsasında qərarların qəbul edilməsində dəyişikliklərin edilməsi zəruriliyi imkanını verir.

Bazar iqtisadiyyatının yaranması və inkişafı vətəndaşların və əmtəə istehsalçılarının maraqlarını qorunmasında sığortanın rolu daha da artırdı. Sığortaya tələbin artması yeni özəl sığorta şirkətlərinin yaranmasına və tələbin artması yeni özəl sığorta şirkətlərinin yaranmasına və inkişafına şərait yaratdı. Sığorta xidmətlərinin artması, sığortalılarla sığortaçıları arasında münasibətlərin genişlənməsi sığorta bazarının yaranmasını təmin etmiş oldu.

Sığorta bazarı anlayışı iki aspektə ayrılır. Birincisi, sığorta bazarı alqı-satqı obyektini xüsusi növ əmtəə sığorta müdafiəsi olan iqtisadi münasibətlərin spesifik bir sahəsidir və burada tələb və təklif formalaşır. Bazar sığortaçı ilə sığortalı arasında üzvi əlaqəni təmin edir. İkincisi, sığorta bazarı sığorta fəaliyyətini həyata keçirən sığorta və təkrar sığorta təşkilatlarının inteqrasiya

olunmuş mürəkkəb sistemidir. Sığorta bazarının fəaliyyəti dəyər qanununa və təklif qanununa tabe olur.

Sığorta bazarının formalaşmasının və inkişafının obyektiv əsasını sığorta müdafiəsinə olan ictimai tələbat təşkil edir. Bu da ziyanın ödənməsi və gözlənilməyən fəvqəladə hadisələrdən zərər çəkənlərə pul yardımının göstərilməsi yolu ilə təkrar istehsal prosesinin fasiləsizliyini təmin etməyə imkan verir. Sığorta bazarının inkişafının ikinci şərti, cəmiyyətin sığorta müdafiəsinə tələbatının bütün müxtəlif formalarını ödəməyə qabil olan kifayət qədər müstəqil sığorta şirkətlərinin mövcud olmasıdır. Sığorta xidmətlərini satan sığortaçılar və sığorta müdafiəsinə ehtiyacı olan sığortalılar sığorta bazarında sığorta xidmətlərinin iştirakçılarıdır. Bazar münasibətləri şəraitində potensial sığortaçıların maraqları risklərin sığorta olunmasında artır. Bu risklər maddəli fəhlələr qarşısında işəgötürənlərin və sahibkarların məsuliyyətinin artması ilə, onların sərəncamlarında olan əmlak üzərində hüquqlarının genişlənməsi ilə, eləcə də iş yerlərinin itirilməsi, müəssisələrin, bankların iflası zamanı maliyyə zəmanətlərinin təmin olunması ilə əlaqədardır. Sığorta bazarı elə bir iqtisadi münasibətlər sferasıdır ki, burada alqı-satqı obyektində rolunda sığorta müdafiəsi çıxış edir və ona tələb və təklif formalaşır. Sığorta bazarında spesifik əmtəə kimi bazar münasibətləri şəraitində tərkibi və strukturu daha da genişlənən sığorta xidmətləri çıxış edirlər. Sığorta bazarını sığorta xidmətlərinə olan tələb və təklifin miqyası asıl olaraq daxili, xarici və beynəlxalq növlərinə ayırmaq olar.

Daxili sığorta bazarı öz fəaliyyətini müəyyən ərazidə həyata keçirən konkret sığortaçılar tərəfindən sığorta xidmətlərinə olan tələbatın ödəndiyi hər bir ayrıca regionda meydana çıxan bazardır. Xarici sığorta bazarı müəyyən ərazidə sığortaçılara və sığortalılara qarşılıqlı əlaqədə olan və daxili bazarın həddlərindən kənarda yerləşən bazardır. Beynəlxalq sığorta bazarı dünya təsərrüfatı miqyasında sığorta və təkrar sığorta fəaliyyətini əks etdirir. Dövlət bazar münasibətlərində dövlət sığorta təşkilatları vasitəsilə iştirak edə bilər və sığortanın bazar mexanizmini tamamlamaqla müxtəlif normativ hüquqi və

qanunverici aktlarla sığorta bazarının fəaliyyətinə tənzimləyici təsir göstərə bilər. Sığorta bazarının inkişafını təmin edən başlıca amillər kimi ölkənin iqtisadi vəziyyətini, əhalinin gəlirlərini, sığorta şirkətlərinin maliyyə sabitliyinə və ödəmə qabiliyyətinə malik olmasını, göstərilən sığorta xidmətlərinin səviyyəsini və çeşidini, ixtisaslı və peşəkar mütəxəssislərin olmasını, sığorta münasibətlərini tənzimləyən qanunvericilik bazasını, sığorta sahəsində zəngin təcrübəyə malik dövlətlərin təcrübəsinin daxili bazara integrasiya olunmasını, habelə bazarın dövlət tənzimlənməsi, o cümlədən inhisarçılığa yol verilməməsini və sağlam rəqabət mühitinin yaradılmasının təmin edilməsini qeyd etmək lazımdır. Sığorta bazarının inkişafında say amili elə bir əhəmiyyət kəsb etmir. Sığorta bazarının inkişafı iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafı ilə bilavasitə bağlıdır. Təbii ki, istehsal münasibətlərinin inkişafı sığortaya tələb doğurur və bu tələbin təmin edilməsi sığorta münasibətlərinin inkişafını təmin edir.

Sığorta bazarının inkişafında əhalinin gəlirləri əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, əgər əhalinin əldə etdiyi gəlir onun maddi və sosial tələbatını tam ödəyirsə, əhali özünün sosial müdafiəsinə əlavə təminat yaratmaq məqsədilə əmlakının. Yaxud əmlak mənafehlərinin sığortalanmasını zəruri hesab edəcək və əldə etdiyi gəlirdən sığorta haqqı ödəməklə sığorta müqaviləsi bağlamağa üstünlük verəcəkdir. Dünya təcrübəsində malların ixracı və idxalı, müxtəlif kommersiya riskləri, alıcının ödəmə qabiliyyətinin olmaması, müqavilələrə riayət olunmaması sığorta edilir; atom və kosmik risklərin, ətraf mühitin çirklənməsinin, kompüterlərin və dənizdə qazma qurğularının, müxtəlif mütəxəssislərin peşə səhvlərindən sığortalar meydana çıxmışdır. Sığortanın bu və digər növləri dünyanın bir çox ölkələrində o cümlədən ABŞ-da geniş yayılmışdır.

Məsələn, dövlətlə biznesin qarşılıqlı münasibətləri nöqtəyi-nəzərindən sığorta ABŞ-nın təsərrüfat sistemində əsas yer tutur. Ölkənin ən təsirli maliyyə institutlarından biri kimi sığorta müasir ABŞ cəmiyyətinin gündəlik həyatının praktiki olaraq bütün aspektlərinə toxunur. Amerika

Birləşmiş Ştatlarında bir çox ölkələrdən fərqli olaraq, ölkənin əksər əhalisinin əhatə edə biləcək tibbi sığortanın dövlət sistemi yoxdur. Buna görə müalicəyə sərf olunan xərclərin çox hissəsi xüsusi sığorta şirkətləri vasitəsilə ödənilir.

ABŞ-ın sığorta bazarı yüksək rəqabətli dir. Sığorta bazarında minlərlə sığorta şirkətlərinin fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, onların əksər hissəsi yalnız bir ştatda qeydiyyatda alınmış xırda sığorta şirkətləridir.

ABŞ-ın sığorta bazarında olan rəqabət daha çox dövlətin bu sahənin tənzimlənməsinə yanaşması ilə əlaqədardır. ABŞ dövləti rəqabətə təklifin yüksək səviyyəsini və sığorta xidmətlərinin keyfiyyətini təmin etməyə imkan verən mühüm bir mexanizm kimi baxır. Dövlət mahiyyətə rəqabətin möhkəmlənməsinə istiqamətlənən və bu sahənin tənzimlənməsinə liberal yanaşmanın əsas götürür. Əksər ştatlarda sığorta bazarına yanaşmanın meyarı kapitala olan tələblərdir.

Sığortalıların, sığortaçıların və sığorta bazarının digər peşəkar iştirakçılarının, habelə dövlətin hüquq və mənafelərinin qorunması, sığorta bazarının tənzimlənməsi, sığorta qanunvericiliyinin tələblərinə əməl edilməsi məqsədilə sığorta fəaliyyətinə nəzarət Azərbaycanda Maliyyə Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir.

Qanunvericiliklə Maliyyə Nazirliyinin sığorta sahəsində əsas vəzifələri kimi aşağıdakılar müəyyən edilmişdir:

1. Sığorta fəaliyyətinin göstərilməsi üçün sığorta şirkətlərinə xüsusi razılıq vermək;
2. Qanunvericiliyə uyğun olaraq sığortaçıların, o cümlədən təkrar sığortaçıların, onların filiallarının, brokerlərin və sığorta bazarının digər peşəkar iştirakçılarının uçotunun aparmaq;
3. Sığortaçıların sığorta haqlar və tariflərinin əsaslandırılmasına, maliyyə sabitliyinin və ödəmə qabiliyyətinin təmin olunmasına nəzarət etmək;

4. Qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada sığortaçıların sığorta ehtiyatlarının və fondlarının yaradılmasına və yerləşdirilməsinə nəzarət etmək;
5. Sığortaçıların reyestrini aparmaq ;
6. Sığorta fəaliyyəti ilə əlaqədar müəyyən edlimiş səlahiyyət dairəsində normativ aktları və metodiki sənədləri hazırlayıb təsdiq etmək;
7. Sığorta təcrübəsini ümumiləşdirmək, sığorta fəaliyyətinin inkişafına və təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər hazırlamaq.

Sığorta bazasının formalaşması və inkişaf etdirilməsində, sığorta təşkilatlarının bağlanmış sığorta və təkrarsığorta müqavilələri üzrə sığorta olunanlar və sığortaçılar qarşısında sığorta sığorta və təkrarsığorta təminatının yerinə yetirilməsi, maliyyə sabitliyi və ödəniş qabiliyyətinin təmin edilməsində təkrarsığorta əməliyyatının tətbiq edilməsi, aparılması əsas amilərdən biridir.

Fəsil-3. Biznesin inkişafında sığorta şirkətlərinin rolu və yeri

3.1 Biznesin inkişafında sığorta şirkətlərinin rolu

Sığortaçıların fəaliyyətinin əsas mahiyyəti sığortalıların əmlakı və əmlak mənafeələri ilə bağlı zərərlərin, o cümlədən onların həyat və sağlamlığına vurulan zərərlərin ödənilməsindən, habelə üçüncü şəxslərin, onların əmlakına və əmlak mənafeərinə vurulan zərərlərlə əlaqədar sığortalılara qarşı irəli sürdükləri iddiaların təmin edilməsindən ibarətdir.

Sığortaçılar sığortanı fiziki və hüquqi şəxslərlə bağladıqları sığorta müqavilələri əsasında həyata keçirirlər. Sığorta müqaviləsinə görə sığortaçı şərtləşdirilmiş məbləğdə sığorta haqqı qəbul etməklə sığortalının əmlakına, səhhətinə, həyatına vurula bilən zərərlərin ödənilməsini, yaxud üçüncü şəxslərin əmlakına və əmlak mənafeərinə vura biləcəyi zərərlə əlaqədar

ona qarşı irəli sürülə bilən iddialar üzrə tələbin müqavilədə nəzərdə tutulmuş sığorta məbləğləri həddində təmin edilməsini öhdəsinə götürür.

Sığorta şirkəti vətəndaşların vəəmtə istehsalçılarının iqtisadi maraqlarının qorunmasını təmin edən vasitələrdən biridir. Ölkədə bazar iqtisadiyyatının təşəkkül tapması və inkişafı bu aspektdən sığortaçıların fəaliyyətini daha da zəruri edir. Elimin və texnikanın sürətlə inkişaf etməsi iqtisadiyyata və ümumiyyətlə cəmiyyətə nailiyyətlər qazandırsada zərərsiz dəötüşmür. Bu zərərlər özünü hər bir sferada istehsalatda, məişətdə, təbiətdə və başqa sahələrdə büruzə verir. Baş vermiş zərərlərin ödənilməsi problemi tarixən mövcud olmuşdur və sığorta bu problemin həll edilməsində əsas rol oynayır.

Sığorta şirkəti yalnız sığorta və təkrar sığorta fəaliyyətini həyata keçirmək məqsədilə hüquqi şəxs olaraq yaradılır və sığorta şirkətinin bank, istehsal və ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olması qadağandır.

Sığorta şirkətlərinin ilk növbədə əsas məqsədi mənfəət götürməkdən ibarət olan kommersiya hüquqi şəxs kimi baxılmalıdır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində hər hansı fəaliyyət növünü həyata keçirmək üçün təsərrüfat subyekti gəlir əldə etmək məqsədilə yaradılır. Onun fəaliyyətinin mahiyyəti isə ikinci plana çəkilir. Qapalı səhmdar cəmiyyəti formasında yaradılmış sığorta şirkətinin səhmdarları isə şirkətin onlara mənsub olan səhmləri sərbəst hüquqa malik deyillər.

Sığorta bazarı işinin inkişafı üçün mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəssisə və təşkilatlarla, əhaliyə göstərilən sığorta xidmətlərinin həcmnin artırılmasında bütün sığorta xidmətlərinin həcmnin artırılmasında bütün sığorta təşkilatları üçün eyni şəraitin yaradılması, sığortalıların qarşısında öhdəliklərin yerinə yetirilməsinin təmin edilməsidir, sığortalıların və sığorta bazarının peşəkar iştirakçılarının, eləcə də dövlətin hüquq və mənafeələrinin qorunmasını təmin etməlidir.

Sığorta bazarının yaradılmasında əsas məqsəd respublikada sığorta işinin inkişafı üçün maliyyə-iqtisadi, normativ-hüquqi baza yaratmaqla, iqtisadi sabitliyin və milli iqtisadi təhlükəsizliyin mühüm amillərindən biri tək

sığortanın rolunun yüksəldilməsidir. Sığorta bazarının sığorta təşkilatlarının mövcud qanunvericiliyin tələblərinə əməl edilməsi üzrə fəaliyyəti, dövlət nəzarətinin gücləndirilməsinin təmin edilməsidir.

“Sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu çərçivəsində sığorta iki əsas sahədən həyat və qeyri-həyat sığortası sahələrindən ibarətdir. Sığortaçı bu sahələrdən yalnız biri və ya hər ikisi üzrə fəaliyyət göstərə bilər. Sığorta növləri həm könüllü, həm də icbari formada aparıla bilər.

Həyat və qeyri-həyat sığortalarının şərtləri və aparılması qaydası sığortaçı ilə sığortalı arasında bağlanan müqavilədə müəyyən edilir.

Həyat sığortası sığortalının ölümü, sağlamlığının, iş qabiliyyətinin qocalığa, yaxudda əlilliyə görə tamamilə və ya qismən itirilməsi halları üçün aparılan sığortadır. Həyat sığortası üzrə müqavilə müddəti bitdikdə və ya sığorta hadisəsi baş verdikdə sığorta məbləği sığorta müqaviləsində müəyyən edilmiş qaydada və şərtlərlə sığortalıya və ya onun hüquqi varisinə ödənilir.

Qeyri-həyat sığortası- sığorta hadisəsi baş verdiyi zaman sığortalıya vurulan zərər ödənilməklə onun məsuliyyəti, əmlakı və əmlak mənafehləri ilə bağlı risklərin sığortasıdır.

Milli sığorta bazarının qarşıda duran vəzifələrindən biri də sığortanın icbari və könüllü növləridir.

İcbari sığorta sistemi büdcə vəsaitlərinin minimum xərclənməsi ilə dövlətin maraqlarının təbii fəlakətlərdən, qəzalardan müdafiəsini əhatə edir. İcbari sığorta, sığorta olunanlara və fayda götürənlərə zərərlərin ödənilməsini təmin etmək üçün sığorta ehtiyatlarının yaradılmasına yönəldilmiş tədbirlərin maliyyələşdirilməsi tədbirlərini istisna etmək prinsipinə əsaslanmalıdır.

İcbari sığortanın inkişafının əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- dövlət icbari sığortasının, o cümlədən icbari sığortanın üzərində nəzarətin gücləndirilməsi

- yüksək risqlərə və zərərlərə məruz qalmış obyektlərin təbii fəlakətlər, qəzalar nəticəsində böyük zərərlər vurulmuş vətəndaşların və hüquqi şəxslərin icbari sığortası növləri

Sığortanın inkişafı vətəndaşların sahibkarlıq inkişafına əlverişli şərait yaradır. Eləcə də, iqtisadiyyata investisiya ehtiyatlarının cəlb edilməsi maliyyə və sahibkarlıq risqlərinin sığortasının daha da inkişaf etməsini, sənaye, nəqliyyat, tikinti və kənd təsərrüfatı sahəsində sığorta texnologiyasının inkişafını tələb edir.

Sığorta xidmətləri bazarının əsasını və onun inkişafı üçün ehtiyatı könüllü sığorta təşkil edir. İcbari sığortanın şərtləri və aparılması qaydası Azərbaycan respublikasının qanunları ilə müəyyən edilir.

Könüllü sığortanın xidmətlərinə tələbatın mövcud səviyyəsində üstünlük təşkil edən icbari sığortadır. Əhalinin potensial risk qrupları, hüquqi şəxslər üçün sığorta müdafiəsi yaratmağa, həmçinin təbii fəlakətlər, qəzalar nəticəsində zərərçəkənlərə ödənişlərin verilməsində dövlətin xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmağa imkan verir.

Bazar münasibətləri inkişaf etdikdə sığorta sahəsində də tələb artmaqda davam edir və məlum olduğu kimi, tələb və təklifin uyğunlaşdırılması bazar iqtisadiyyatının vacib prinsiplərindəndir. Hazırki şəraitdə sığortaya olan tələbin səviyyəsi, yəni sığorta risklərinin məbləği milyard manatlarla, hətta on milyard manatlarla ölçülür və respublikanın sığorta təşkilatları belə risklər üzrə sığortalılar qarşısında öhdəliklərinə etibarlı təminatın yaradılması məqsədilə onları xaricə təkrarsığortaya ötürmək məcburiyyətində qalırlar.

Təkrarsığorta təkcə bir obyektə aid olmayıb, bir neçə müqaviləyə də birdən aid oluna bilər. Təkrar sığorta kiçik sığorta təşkilatlarına sabit əməliyyat aparmağa, iri sığorta təşkilatları ilə müqavilələr bağlamağa, şəriklərin müstəqilliyinə xələl gətirmədən sığorta fəaliyyətində kooperasiyaya imkan yaradır, təkrarsığorta ödənişlərin riski ödəmək barədə qəbul etdikləri öhdəlik və bu xidmətlər üçün aldığı faiz mükafatlarının normalarına ciddi riayət olunmasına təminat verir.

Əgər sığortaçı risqin müəyyən hissəsini təkrarsığorta təşkilatına verərsə, öz öhdəliyinin yerinə yetirilməsini təmin edə bilər. Təkrarsığortaçı isə öz növbəsinə risqin bir hissəsini digər sığorta və ya təkrarsığorta təşkilatına verə bilər. Təkrarsığortanın rolu həm təşkilatlarının fəaliyyətinin başlanğıcında, həm də sığorta məsuliyyəti həcmində artırılması prosesində çox vacibdir.

Sığorta əməliyyatlarından vergi tutulmalıdır, uzunmüddətli sığorta üzrə əməliyyatlarından vergi tutma ən mühüm risklərdən fiziki və hüquqi şəxslərin müdafiəsinin yaradılması üçün əsas rol oynamalıdır.

Hazırda Azərbaycanda sığorta bazarının inkişafı məsələləri xarici investisiyalarının artırılması, "Traseka" proqramı üzrə Böyük İpək Yolunun və "Bakı-Tiflis-Ceyhan" neft kəmərinin bərpası, Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olacağı ilə əlaqədar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Sığorta şirkəti vətəndaşların və əmtəə istehsalçılarının maraqlarının qorunmasını təmin edən vasitələrdən biri kimi çıxış edir. Ölkədə bazar iqtisadiyyatının təşəkkül tapması və inkişafı bu aspektdən sığortaçıların fəaliyyətini daha da zəruri edir. Sığorta şirkətlərinə ilk növbədə əsas məqsədi mənfəət götürməkdən ibarət olan kommersiya hüquqi şəxsi kimi baxılmalıdır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində hər hansı fəaliyyət növünü həyata keçirmək üçün təsərrüfat subyekti gəlir əldə etmək məqsədilə yaradılır. Onun fəaliyyətinin mahiyyəti isə ikinci plana çəkilir.

Sığorta şirkəti hüquqi şəxs olaraq qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada dövlət qeydiyyatından keçmiş, xüsusi yaradılmış ələ bir qurumdur ki, mülkiyyətində ayrıca əmlakı, o cümlədən təsisçiləri tərəfindən ödənilmiş nizamnamə kapitalı vardır, öz öhdəlikləri üçün bu əmlakla cavabdehdir, öz adından əmlak və şəxsi qeyri-əmlak hüquqları əldə etmək və həyata keçirmək, vəzifələr daşımaq, məhkəmədə iddiaçı və ya cavabdeh olmaq hüququna malikdir və müstəqil balansı vardır.

Sığorta şirkəti məhdud məsuliyyətli cəmiyyət formasında bir və ya bir neçə hüquqi və ya hüquqi şəxs tərəfindən təsis edilə bilər. Məhdud məsuliyyətli cəmiyyət formasında yaradılmış sığorta şirkətinin nizamnamə kapitalı

nizamnamə ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada paylara bölünür, iştirakçıları onun öhdəlikləri üzrə məsuliyyət daşımır və cəmiyyətin fəaliyyəti ilə bağlı zərər üçün qoyduqları mayaların dəyəri həddində risk daşıyırlar. Sığorta münasibətlərinin digər subyekti sığortaçı ilə sığorta müqaviləsi bağlayan fiziki və hüquqi şəxslərdir. Hər bir vətəndaş, müəssisə, idarə və ya təşkilat sığortaçı ilə sığorta müqaviləsi bağlamaqla özünün əmlak və əmlak mənafeələrinin müdafiəsinə təminat almaq hüququna malikdir.

Sığorta müqaviləsinə görə sığortalı sığortaçının müəyyən etdiyi tarif dərəcəsinə vəşərtləşdirilmiş sığorta məbləğindən asılı olaraq, sığortaçının göstərdiyi sığorta xidmətinə görə ona sığorta haqqı ödəyir. Sığorta müqaviləsində sığortalının bir sıra hüquq və vəzifələri nəzərdə tutulur.

Sığortalının vəzifələri əsasən aşağıdakılardan ibarət olur:

- Sığorta haqqının müqavilə ilə müəyyənləşdirilmiş qaydada ödənilməsi;
- Sığortaladığı sığorta obyektinə dair qüvvədə olan digər sığorta müqavilələri barədə sığortaçıya məlumatın verilməsi;
- Sığorta hadisəsi baş verdikdə, bu barədə sığorta müqaviləsində müəyyən olunmuş müddətdə sığortaçının xəbərdar edilməsi;
- Ziyanın qarşısının alınması və azaldılması üçün tədbirlərin görülməsi;
- Sığorta müqaviləsi bağlanarkən riskin qiymətləndirilməsi üçün əhəmiyyətli olan hallar və sonradan dəyişilməsi barədə sığortaçıya məlumatın verilməsi.

Sığortalının müqavilə ilə müəyyən olunmuş vəzifələri tam və ya qismən yerinə yetirməməsi sığortalının zərərinə hüquqi nəticələrə səbəb ola bilər. Bu vəzifələr sığortaçının mənafeyi ilə bilavasitə əlaqədar olduğundan bunların sığortalı tərəfindən şərtsiz yerinə yetirilməsi sığortada vacib sayılan şərtlərdəndir. Bu vəzifələrdən hər hansı birinin yerinə yetirilməməsi sığortaçıya müqavilə bağlamaqdan imtina etməyə, sığorta müqaviləsini ləğv etməyə və ya sığorta ödənişini verməkdən tam və ya qismən imtina etməsinə hüquq qazandırır.

Azərbaycan Respublikası özünün sosial-iqtisadi inkişafında keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Ölkədə bütün resurslardan, o cümlədən əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadəni təmin etməklə, iqtisadi cəhətdən güclü və yüksək sosial standartlara malik cəmiyyətin qurulması bu mərhələnin əsas məqsədidir.

Keçən əsrin sonlarından başlayaraq iqtisadiyyatda müşahidə olunan sabit artım templəri ölkənin sosial yönümlü inkişafını təmin etmiş, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, yeni iş yerlərinin açılması və məşğulluğun artırılması üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Məhz bu illərdə əhalinin az təminatlı təbəqələrinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsində əhəmiyyətli uğurlar qazanılmış, keçid dövrünün ilkin mərhələsində üzləşilən iqtisadi və sosial problemlər artıq həll olunmağa başlanmışdır. Bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin təşəkkül tapması, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, əlverişli işgüzar mühitin yaradılması istiqamətində atılan önəmli addımlar əmək bazarı və məşğulluq sahəsində irəliləyişlərdə etməyə imkan vermişdir.

Yeni iqtisadi reallıqlar şəraitində dövlətin məşğulluq siyasətinin hüquqi, iqtisadi və təşkilati əsaslarının əsas müddəaları 2001-ci il iyulun 2-də qəbul olunmuş "Məşğulluq haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda və həmin Qanunun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2001-ci il 9 avqust tarixli Fərmanında öz əksini tapmışdır. Həmin müddəaların həyata keçirilməsi ölkədə əmək bazarının tənzimlənməsində dövlət siyasətinin əhəmiyyətini artırmaqla, əhali məşğulluğunun inkişaf etdirilməsində bu siyasətin vasitə və istiqamətlərinin formalaşmasında, müvafiq institusional mühitin yaradılmasında və təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynamışdır.

3.2. Biznesin inkişafına sığorta şirkətlərinin təsiri

Sığorta təşkilatının fəaliyyətinin məqsədi sığorta və onunla əlaqədar olan tələbatların bilavasitə təmin edilməsi ilə mənfəətin qazanılmasıdır. Onun fəaliyyətinin predmeti isə sığortadır və ya başqa sözlə, sığorta haqlarının (tədiyyələrinin, mükafatlarının) toplanılması və sığorta öhdəlikləri üzrə sığorta məbləği ödənişlərinin (təminatlarının) verilməsi vasitəsilə həyatın və fəaliyyətin müxtəlif şəraitlərindən irəli gələn hüquqi və fiziki şəxslərin əmlak mənafeələrinin müdafiəsinin təmin edilməsidir. Bilavasitə və müstəsna hal kimi sığortaçının sığorta fəaliyyəti ehtimal edir ki, qanunun tələblərinə əsasən sığorta təşkilatının həmin fəaliyyət növü ilə məşğul olmağa hüququ yoxdur. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının «Sığorta haqqında» Qanununun tələblərində nəzərdə tutulur ki, sığorta fəaliyyəti tənhi həyata keçirmək hüququ verilmiş hüquqi şəxs eyni zamanda, ticarət-vasitəçilik, istehsal və ya bank fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququna malik deyildir. Göstərilən normada qanunvericilik sığorta təşkilatını və deməli sığorta xidmətlərinin istehlakçısını

da digər fəaliyyət növlərinə məxsus olan risklərdən qorumaq təşəbbüsü göstərilir.

Eyni zamanda, sığorta təşkilatı bilavasitə sığorta ilə əlaqədar və (və ya) ondan irəli gələn fəaliyyətin digər növlərini həyata keçirmək hüququna malikdir. Belə ki, sığortaçı sığortalıya xidmət göstərdiyi sığorta növləri ilə əlaqədar məsləhətlər vermək hüququna da malikdir. Sığorta təşkilatının ştatında risklərə nəzarət edən (syurveyer) vəzifəsi olduqda həmin funksiyaları da həyata keçirə bilər. Sığorta təşkilatının sığortaçı kimi hesab edilməsi üçün zəruri şərt Azərbaycan Respublikası ərazisində sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün lisenziyanın mövcud olmasını qanun müəyyən edir. Sığortaçı sığorta fəaliyyətinə müvafiq lisenziya alana qədər Azərbaycan Respublikası ərazisində sığorta əməliyyatları (sığorta müqavilələri bağlamaq və sığorta ödənişlərini həyata keçirmək) apara bilməz. Lisenziya alınmadan sığorta əməliyyatlarının aparılması qeyri-qanuni sahibkarlığın həyata keçirilməsi kimi qiymətləndirilir. Bununla əlaqədar olaraq sığorta fəaliyyətinin lisenziyalasdırılması xüsusiyyətini nəzərə almaq çox mühümdür. Bu xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, mövcud olan qanunvericiliyə görə əmlak mənafeləri bir neçə qrupa ayrılır, bu qruplar əsasında da sığorta sahələrinin təsnifləşdirilməsinin birinci səviyyəsi qurulur: icbari sığorta, həyatın könüllü sığortası və şəxsi sığortanın başqa növləri, könüllü əmlak sığortası, məsuliyyətin könüllü sığortası, təkrar sığorta. Sonra təsnifləşdirmənin ikinci səviyyəsində sığortanın ayrı-ayrı növlərini ayırırlar. Mövcud olan sığorta qanunvericiliyinə əsasən lisenziyalasdırmanın xüsusiyyəti sığorta növlərinə münasibətdə, yəni təsnifləşdirmənin ikinci səviyyəsində (lisenziyaya əlavə edilmiş müvafiq siyahıda əks etdirilir) sığorta əməliyyatlarının aparılmasına icazənin verilməsindən ibarətdir. Lisenziyada sığortaçının könüllü əmlak sığortasının həyata keçirilməsinin göstərilməsi bir daha onu bildirir ki, sığortaçı, məhz müəssisə əmlakının yanğından və onunla yanaşı gedən risklərdən və ya yüklərdən və s. sığorta etmək hüququna malikdir. Əgər yerüstü nəqliyyat vasitələri, hava nəqliyyatı vasitələri və su nəqliyyatı vasitələrinin sığorta edilməsi qaydaları lisenziyalasdırılmışdırsa, onda yüklərin

sığortası və ya müəssisələrin əmlakının sığortası deyil, məhz bu sığorta növləri üzrə sığorta təşkilatı alınmış icazəyə əsasən sığortanı apara bilər. Beləliklə, sığorta təşkilatı icazənin (lisenziyanın) ayrılmaz hissəsi hesab edilən sığorta növlərinin siyahısında birbaşa göstərilmiş sığorta fəaliyyətinin növlərini həyata keçirmək hüququna malikdir. Bu və ya digər təşkilati-hüquqi formada təsərrüfat subyekti kimi yaradılmış sığorta təşkilatı dövlət qeydiyyat orqanında qeydiyyatdan keçdiyi andan hüquqi şəxs hüququnu alır, bu onu bildirir ki, həmin təşkilat təsərrüfat fəaliyyəti aparmaq (avadanlıq, bina satın almaq, təsərrüfat müqavilələri bağlamaq və s.), sığortadan başqa hər hansı sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququna malikdir. Sığorta təşkilatının sığorta əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün o, əvvəlcədən sığorta nəzarəti orqanından müvafiq icazə (lisenziya) almalıdır.

Yalnız bu cür icazə alındıqdan sonra sığorta təşkilatı Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin normaları mənasında sığortaçı hesab edilir. Lisenziya Azərbaycan Respublikası ərazisində qüvvədədir. Sığorta fəaliyyətinin lisenziyalasdırılması sisteminin sərhəd daxili tənzimlənməsi nümunəsi kimi Avropa Şurasının praktikası xidmət edə bilər. Belə ki, sığorta sahəsində Avropa Şurası direktivinin üçüncü nəslə «vahid lisenziya qaydasını» tətbiq etmişdir. Həmin qaydanın əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- a) Şuranın üzvlərindən olan ölkələrin birində verilmiş lisenziya bütün Şura ölkələri ərazisində etibarlı hesab edilir;
- b) Hər hansı törəmə sığorta şirkəti müstəqil olaraq sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün lisenziya alır;
- c) Sığorta şirkətinin filialı və/və ya nümayəndəliyi onların Baş sığorta təşkilatının aldığı lisenziya ilə fəaliyyət göstərir.

Göstərilən qayda ilkin lisenziya alan (sığorta şirkəti yaratdıqda alınan lisenziya) ərizəçiyə təqdim edilən vahid tələblərdə də əksini tapmışdır ki, bu da hər şeydən əvvəl mülkiyyətçinin düzgünlüyü barədə tələb və idarəetmənin etibarlılığı barədə tələbdır.

Sığorta fəaliyyətinin lisenziyalasdırılması sığortada təsnifləşdirmə anlayışı ilə sıx əlaqədədir. Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində «sınıflar» anlayışı

yoxdur, daha adi olan sığorta növü anlayışdır. Sığorta fəaliyyətinin Azərbaycan lisenziyalaşdırma sistemi sığorta sahələrinin ayrılması, sonra isə sığorta fəaliyyəti növlərinin ayrılması prinsipi üzrə qurulmuşdur. Sığorta fəaliyyətinin Avropa lisenziyalaşdırma sistemi isə «sığortanın sinfi» anlayışına, yəni sığortanın sığorta sahələrinə: həyat sığortasına və həyat sığortasından başqa digər sığortalar üzrə bölünməsinə əsaslanır. Avropa Şurasında qəbul edilmiş sığorta növlərinin vahid təsnifatı örtülmüş risklərin mahiyyətinə müvafiq olaraq sinfə ayrılır (onlar arasında hər şeydən əvvəl bir növ köməkçi xidmətə assistanta aid edilir), şəxsi sığortada isə sinfə ayrılır. Eyni zamanda AŞ-nın Direktivləri həmin şuranın üzvləri olan ölkələrdə qəbul edilmiş milli sığorta növlərinin xüsusiyyətləri hesabına göstərilən təsnifləşdirməyə əlavələr (onun genişləndirilməsini) etməyi nəzərdə tutur. Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi sığorta təşkilatlarının eyni vaxtda həm həyat sığortası, həm də həyat sığortasından başqa digər sığorta növləri üzrə əməliyyatların həyata keçirilməsini qadağan etməmişdir, belə ki, bir çox ölkələrdə sığorta fəaliyyətinin bu iki sahəsinin ayrılmasının qanunverici praktikası yayılmışdır: sığorta təşkilatı ya həyat sığortasını, ya da həyat sığortasından başqa digər sığortaları həyata keçirmək hüququna malikdir. Həyat sığortasında onun ayrılmasının əsas səbəbi, məhz həmin növ sığortanın uzun müddətli olmasıdır. Qanunverici bu cür ayırmalar aparmaqla sığortalı polissaxlayanlar üçün müəyyən səviyyədə təminatlara nail olmağa çalışır. Sığortalıların-polissaxlayanların əsas kütləsi isə fərdi sığorta xidməti istehlakçılarıdır. Bu cür istehlakçı barədə danışmaqla başa düşmək lazımdır ki, həyat sığortasının uzunmüddətli polisləri əhalinin sosial müdafiəsinin və sosial təminatının ümumi sisteminin əsas elementlərindən biridir.

Ona görə də qanunverici sığorta xidmətlərinin fərdi istehlakçılarının xeyli miqdarının mənafeələrini müdafiə etmək məqsədi ilə bu sığorta fəaliyyəti növünü başqa sığorta növlərinin iqtisadi göstəricilərinin və amillərinin təsirindən qoruyur, xüsusi ilə də yüksək və ya kiçik müvəqqəti zərərlik səviyyəsinin diapazonu xarakterik olanları (avtosığorta, aviasiya sığortası və s.) Bunlarla yanaşı bir sıra texnoloji sığorta izahatları da mövcuddur, onlardan

əsaslarını aşağıda göstərək: həyat sığortasında və həyat sığortasından başqa, digər sığorta növləri üzrə sığorta ehtiyatlarının yaradılması da bir-birindən fərqlənir. Bundan başqa, sığorta ehtiyatlarını örtən aktivlərin investisiyalaşdırma obyektlərinin eynilik (adekvatlıq) prinsipinə riayət edərək, sığorta öhdəliklərinin (qısamüddətli öhdəliklər) qısamüddətliləri investisiyalaşdırmanın tez çevrilə bilən obyektlərinin, uzunmüddətli öhdəliklər – investisiyalaşdırmanın uzunmüddətli yüksək etibarlı obyektlərinin tərkibini nəzərə alaraq və həyat sığortası üzrə əməliyyatları həyata keçirən sığorta təşkilatlarının investisiya siyasəti də həyat sığortasından başqa, digər sığorta növləri ilə məşğul olan şirkətdən fərqlənir. Rusiya qanunvericiliyi həyat sığortası və həyat sığortasından başqa, digər sığortalar üzrə əməliyyatları həyata keçirən şirkətlər arasında bu cür təşkilatların maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi cəhətdən müəyyən fərqləndirmələrini aparır. Sığorta təşkilatı könüllü sığortanın müxtəlif növlərini həyata keçirməyi nəzərdə tutur və ilk dəfə lisenziya almaq üçün müraciət edirsə, onda həmin təşkilat müvafiq sığorta növləri üzrə sığorta qaydalarını, sığorta tariflərinin hesablamalarını və iqtisadi cəhətdən əsaslandırmanı, biznes planı, təkrarsığorta üzrə planı və s. sığorta sənədləri ilə yanaşı təsisetmə sənədlərini, vergi və digər dövlət orqanlarında qeydiyyatdan keçməsi və uçota durması barədə şəhadətnaməni, nizamnamə kapitalının ödənilməsinin (100 %) təsdiq edilməsi, təşkilatın rəhbərləri, onların sığortada fəaliyyət təcrübəsi barədə məlumatları sığorta nəzarəti orqanına göndərir. Əgər sığorta təşkilatı fəaliyyət növləri siyahısını genişləndirmək məqsədi ilə lisenziya almaq üçün müraciət edirsə, onda həmin təşkilat bu fəaliyyət növləri üçün üstünlük təşkil edən «sığorta» sənədlərini, habelə müəyyən edilmiş normativ qiymətlərə sığortaçının aktiv və öhdəliklərinin uyğun olmasına, qanunvericiliyin tələblərinin sığortaçı tərəfindən icra edilməsi nöqteyi-nəzərindən, sığorta fəaliyyətinin genişləndirilməsi üçün imkan verən sığorta təşkilatı öhdəliklərindən kifayət qədər sərbəst olan aktivlərin mövcud olmasına böyük diqqət və rəhbərlik maliyyə (o cümlədən, mühasibat) sənədlərini təqdim edir. Bununla əlaqədar bu cür sərbəst aktivlərin həcmi həmin və ya digər sığorta fəaliyyəti növü üçün icazənin alınması imkanını şərtləşdirir: onlar

«sadə» (ayrıca risk üzrə sığortaçının öhdəliklərinin həcmi və strukturunun mümkünolma nöqteyi-nəzərindən) sığorta növlərini həyata keçirmək üçün kifayət edə bilər, lakin həcmli (kompleks, kombinə edilmiş) sığorta növləri ilə məşğul olmaq üçün tamamilə kifayət etmir. Sığorta təşkilatına təqdim edilən xüsusi tələblər: fəaliyyətin icbari növlərinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan sığorta təşkilatı (məsələn, bu cür təşkilatların kapitalında xarici investisiya iştirak etməməlidir, həmin təşkilat sığortanın müəyyən sahəsində iş təcrübəsinə malik olmalıdır), yaxud müstəsna olaraq təkrarsığorta əməliyyatlarının həyata keçirilməsini nəzərdə tutan təşkilatlar. Müvafiq icazə sənədi olmadan sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi yol verilməzdir. Lakin sığorta təşkilatında lisenziya olmadıqda onun sığorta müqavilələri bağlaması hallarında mülki qanunvericiliyin sığortaçının həmin hərəkətlərinin necə qiymətləndirməsi və onun hüquqi nəticələrinin nə ilə nəticələncəyi məsələləri mümkündür. Sığorta ehtiyatları ciddi məqsədli təyinatla malikdir. Sığorta əməliyyatlarının maliyyə sabitliyini təmin etmək məqsədləri ilə, habelə sığortaçılar xüsusi sahibkarlıq məqsədlərini həyata keçirmək üçün sığorta ehtiyatlarını örtən aktivləri investisiyaya qoyurlar və başqa qaydada yerləşdirirlər. Sığortaçının tədiyyə ödəmə qabiliyyəti bu sığorta təşkilatının götürdüyü, yəni bağlanmış sığorta müqavilələrindən, habelə səhmdarlar, vergi orqanları və s. qarşısında götürdüyü öhdəliklərdən irəli gələn sığorta öhdəliklərinin icra edilməsinin maliyyə imkanındır.

Dövlət sığorta orqanı üçün tədiyyə ödəmə qabiliyyəti sığortaçının fəaliyyətinin əsas göstəricilərindən biri hesab edilir. Aktivlər və qəbul edilmiş sığorta öhdəlikləri arasında normativ nisbətlərə riayət olunması isə hər şeydən əvvəl sığorta öhdəliklərinin icra edilməsinə nail olmaqdır. Sığortaçının sığortaçıların aktiv və öhdəliklərinin nisbəti müəyyən edildikdə nəzərə alınan sığortaçının sərbəst aktivlərinin faktiki miqdarı – bu qeyri materialların kəmiyyəti (ayrı-ayrı mənzillərin dəyərini çıxmaqla) və örtülməmiş zərərlər qədər azaldılmış xüsusi kapitalın məbləğidir (ödənilmiş nizamnamə kapitalını, əlavə kapitalı, ehtiyat kapitalını, keçmiş illərin və hesabat ilinin bölüşdürülməmiş mənfəətini, yığım fondunu, sosial sfera fondunu, istehlak fondunu özünə daxil edən).

Sərbəst aktivlərin normativ və faktiki miqdarını hesablamaq üçün sığortaçıların mühasibat uçotu və hesabatlarının məlumatlarından istifadə edilir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, təkrarsığorta da sığortaçının maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi vasitəsidir. Respublikada aparılan iqtisadi islahatlarla əlaqədar olaraq ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin müvafiq fərmanı ilə sığortaya dövlət nəzarəti funksiyasının 2001-ci ilin aprel ayında Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə həvalə edilməsi ölkədə sığorta işinin dünya standartlarına uyğun formalaşdırılması və inkişafı üçün daha geniş imkanlar yaratmış oldu. , sığorta müqaviləsi tərəflərin-saziş iştirakçılarının sərbəst istəklərinə əsaslanır. Lakin dövlət federal qanun əsasında vətəndaşları və ya hüquqi şəxsləri sığortanın müəyyən edilmiş növləri (icbari sığorta) üzrə sığorta müqavilələri bağlamağa məcbur etmək hüququna malikdir. Azərbaycan Respublikasında icbari sığortanın aparılması yalnız icbari sığortanın keçirilməsi qaydaları və şərtlərini müəyyən edən müvafiq qanun əsasında mümkündür.

Avropa Şurası ölkələrinin bir çox ekspertlərinin rəyinə görə keçid dövrü ölkələrində sığorta müqavilələrinin bağlanması, xüsusi ilə sığortalılar, o cümlədən, yüksək təhlükəli mənbələr tərəfindən zərərlərin vurulması nəticəsində zərər çəkənlərin əmlak mənafeələrinin müdafiəsi ilə əlaqədar sığorta edilməsi hallarında sığorta müqavilələrinin bağlanılmasında vəzifələrin qanunla təhkim edilməsinin müəyyənləşdirilməsi zəruridir. Xüsusi ilə avtonəqliyyat vasitələri sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası, əmtəə istehsalçıları məsuliyyətinin sığortası, işçilərin həyatına və sağlamlığına vurulmuş zərər üçün iş verənlərin məsuliyyətinin sığortası, müəyyən risk fəaliyyəti (tibb işçiləri, notarius) ilə məşğul olduqda məsuliyyətin sığortası. Bu cür icbari sığorta növlərinin meydana çıxması, zərər vuranın maliyyə vəziyyətindən asılı olmayaraq, zərər çəkənlərin əmlak mənafeələrinin təmin edilməsi ilə vurulmuş zərərin qanunla müəyyən edilmiş miqdarlarda sığorta ödənişini həyata keçirmək və onu əvəz etmək mümkündür. Əmlak sığortasında və məsuliyyət sığortasında qanunla birbaşa zərərin ödənilməsi prinsipi möhkəmləndirilmiş, sığorta ödənişi sığorta məbləğinin kəmiyyəti ilə

məhdudlaşdırılmış və vurulmuş zərərin miqdarından yüksək olmamalıdır. Şəxsi sığortada sığorta təminatı sığorta məbləği miqdarında və ya ondan müəyyən edilmiş faizlərlə ödənilir və sosial sığorta üzrə ödənilmiş məbləğlərdən və zərərin əvəz edilməsi qaydasında alınmış məbləğlərin miqdarından asılı deyildir. İnzibati hüquq sığorta təşkilatlarının fəaliyyətinə dövlət tərəfindən nəzarəti (sığortada «nəzarət» məvhumundan istifadə edilir) səmərəli sürətdə həyata keçirmək üçündür. Sığorta fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsinin hüquqi əsaslandırılması və sığorta nəzarətinin dövlət orqanı tərəfindən həyata keçirilən nəzarət funksiyalarının əsas siyahısı Azərbaycan Respublikasında «Sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanununda müəyyən edilmişdir. Sığortaya dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi aşağıda göstərilən əsas nəzarət funksiyaları ilə əlaqədardır: maliyyə vəziyyətinə, sığorta şərtlərinə və sığorta tariflərinin əsaslandırılmasına nəzarəti daxil etməklə sığorta fəaliyyətinə lisenziyaların verilməsi;

sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması qaydasının müəyyən edilməsi, sığorta ehtiyatlarının (sığorta ehtiyatlarını örtən aktivlər) yerləşdirilməsi qaydalarının müəyyən edilməsi, sığorta fəaliyyətinin həyata keçirilməsi hüququnun dayandırılması və ləğv edilməsi.

Sığorta nəzarəti orqanı mühasibat və statistika hesabatlarının forma və təqdim edilmə müddətlərini müəyyən edir;

sığortaçıları və sığorta brokerlərinin uçotunu və lisenziyaların vahid Dövlət qeydiyyatını (reyestrini) aparır.

Sığorta təşkilatlarına göstərişlərin verilməsi, məhdudladırmanın qoyulması, onlara verilmiş lisenziyaların dayandırılması və geri çağırılması dövlət nəzarəti orqanı tərəfindən nəzarətin həyata keçirilməsi aləti hesab edilir. Sığorta sahəsində maliyyə hüququ sığorta təşkilatları tərəfindən sığorta ehtiyatlarının yaradılması, investisiyaya qoyulması və hərəkəti qaydalarını, onlar tərəfindən mühasibat uçotunun aparılması qaydalarını, onların sığorta fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinin müəyyən edilməsi, maliyyə hesabatlarının tərtib edilməsi və onun sığorta nəzarətinə təqdim edilməsi qaydalarını, habelə sığorta əməliyyatlarının aparılması ilə əlaqədar sığortalıların və sığortaçıların vergiyə

cəlbətmə qaydasını tənzimləyir. 2004-cü ilin 01 yanvarından başlayaraq ölkənin vergi qanunvericiliyində mühüm dəyişikliklər baş vermişdir. Vergi Məcəlləsi normaları ilə sığorta növləri üzrə xərcləri sığortalıların - hüquqi şəxslərin məsrəflərinə aid edilməsinə icazə verilmişdir, beləliklə, sığorta üzrə xərclər ictimai zərurət hesab edilərək sığortadan risklərin idarə edilməsi üsulu kimi istifadə edilir. O cümlədən, Vergi Məcəlləsinin müvafiq maddələrinə əsasən sığortalıların – hüquqi şəxslərin məsrəflərinin tərkibinə icbari sığorta, nəqliyyat vasitələrinin, yüklərin, istehsal təyinatlı əsas vəsaitlərin, qeyri material aktivlərinin, bitməmiş kapital tikintisi obyektlərinin, tikinti-quraşdırma işlərinin, əmtəə-material qiymətlilərinin, kənd təsərrüfatı bitkiləri və heyvanlarının məhsulunun sığortası, vurulmuş zərərə görə məsuliyyət sığortası növləri üzrə ödənilmiş sığorta haqlarının faktiki miqdarını daxil edirlər. 5 ildən az olmayaraq qüvvədə olan müqavilələr və təqaüdün alınması əsasları yarandığı halda sığorta təminatı ödənişini nəzərdə tutan həyat sığortası müqavilələri üzrə sığorta haqları ödənildikdə əməyin ödənilməsinin məcmu illik xərcləri və tibbi sığortanın könüllü müqavilələri üzrə məcmu illik xərclərin sığorta haqları məbləği hüquqi şəxslərin məsrəflərinə aid edilir. Eyni zamanda işəgötürənlər tərəfindən işçilərin xeyrinə bağlanmış müqavilələr üzrə sığorta haqlarının və sığorta ödənişlərinin gəlir vergisinə cəlb olunması qaydalarında da mühüm dəyişikliklər edilmişdir. Birincisi, sığorta hadisələri baş verdikdə sığorta ödənişlərinin sığorta təşkilatlarından alınmasından asılı olmayaraq, həmin sığorta ödənişləri fiziki şəxslərin gəlirlərinə aid edilir. Bununla yanaşı aşağıda göstərilən sığorta hadisələrinin baş verməsi ilə əlaqədar verilən sığorta ödənişlərinə bu ümumi müddəa aid edilmir:

- sığortanın icbari növləri üzrə;
- uzun müddətli (5 il müddətindən az olmayan) həyatsığortası və təqaüd alma əsasları baş verdikdə təqaüd sığortası üzrə, bu zaman sığortalıların (sığorta edilmiş şəxslərin) vergiyə cəlb etmə bazasına sığortalılar tərəfindən ödənilmiş və sığortaçılar tərəfindən sığorta müqaviləsinin bağlandığı tarixə Rusiya Bankının maliyyələşdirmə tarifindən asılı olaraq hesablanmış investisiya

gəlirinin məbləği qədər artırılmış sığorta haqları həddlərində olan sığorta ödənişləri daxil edilmir;

- tibbi sığorta üzrə (əgər sığorta ödənişi bilavasitə sığortalıya və ya sığorta edilmiş şəxsə verilmirsə);

- üçüncü şəxslərin əmlakına vurulmuş ziyan üçün mülki məsuliyyət sığortasını daxil etməklə könüllü əmlak sığortası üzrə və sığorta müqaviləsinin bağlanıldığı tarixə və ya sığorta hadisəsinin baş vermə tarixinə müəyyən edilmiş, itirilmiş və ya zədələnmiş, sığorta olunmuş əmlakın bazar qiymətləri həddlərində avtonəqliyyat sahiblərinin mülki məsuliyyətinin sığortası üzrə. Sığorta təşkilatlarında sığorta ehtiyatlarının formalaşdırılması və mühasibat uçotunun aparılması qaydası müvafiq normativ aktlarla tənzimlənir. Sığorta hüququ normalarının məcmusu sığortaya dair ictimai iqtisadi münasibətlərin tənzimləyici funksiyasını yerinə yetirir. Sığorta hüququ münasibətlərinin tənzimlənməsinə təsir edən müxtəlif sahələrin hüquq normaları qarşılıqlı olaraq bir biri ilə nə qədər çox uzlaşarsa, bu cür tənzimlənmənin də səmərəliliyi bir o qədər çox olar. Həyat sığortasına aid edilən sığortanın müxtəlif növlərinin mühüm şərtlərinin hüquqi cəhətdən bütövlükdə müəyyən etməsinin və xüsusiyyətlərinin olmaması sığorta şərtlərinin və sığorta müqaviləsinin mülki-hüquqi tənzimlənməsini çətinləşdirir, maliyyə və inzibati hüquq normalarının dəqiq tətbiq edilməsini qeyri-mümkün edir. Qanunvericilikdə olan bu cür «ağ ləkələr» mütləq müxtəlif subyektlərin malik olduğu sığorta hüququ münasibətləri normalarının bir-birinə əks olan şərtlərini doğurur ki, bu da məhkəmə orqanlarının işə qarışmasına və onların qərarlarının çıxarmasını tələb edən mübahisələrə səbəb olur.

3.3. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişafında sığorta şirkətlərinin rolunun artırılması istiqamətləri

Sığorta işinin səmərəli təşkilinin və beynəlxalq standartlar səviyyəsində inkişaf etdirilməsinin ölkə iqtisadiyyatının bazar münasibətləri şəraitində möhkəmlənməsində mühüm iqtisadi əhəmiyyəti vardır. İnkişaf etmiş ölkələrin sığorta bazarlarının inkişafı tarixi göstərir ki, o, ölkə iqtisadiyyatının artım tempinə güclü təsir göstərə bilər. Bu baxımdan qeyd etmək olar ki, sığorta-iqtisadiyyatın strateji sahəsidir.

Sığorta xidməti sahəsində əmlak sığortası xüsusi əhəmiyyət kəsb etməklə, sığorta bazasını inkişaf etməsində mühüm rol oynayır. Bu növ sığorta vətəndaşların və hüquqi şəxslərin mülkiyyət hüququnda olan əmlakların sığortalanmasını əhatə edir.

Sığorta və antiinhisar qanunvericiliyin tələblərinə müvafiq bərabərlik prinsipi əsasında sığorta xidmətinin həyata keçirilməsinə zərurət yaratmış və bununla əlaqədar vətəndaşlara məxsus tikintilərin və dövlət icbari sığortası

ləğv edilməklə, bu növ sığortanın könüllü qaydada həyata keçirilməsinə başlanmışdır.

Əmlakın icbari sığortalanmasından fərqli olaraq könüllülük prinsipi əsasında həyata keçirilməsi, tarif dərəcəsinin sığortaçı ilə sığorta etdirən arasında razılaşma yolu ilə sərbəst müəyyən edilməsinə və sığortaşının seçilməsində sərbəstliyə şərait yaratdı.

Əmlak sığortasının inkişaf etməsində Dövlət proqramları əsasında müəssisə və təşkilatların özəllədirilməsi mühüm rol oynamışdır.

Belə ki, özəllədirilmiş müəssisə və təşkilatların səhmdarları, müəssisənin mülkiyyətində olan əmlakın təbii fəlakət və gözlənilməz hadisələr nəticəsində zədələnməsi və məhv olması ehtimalının qarşısının alınması məqsədilə zərərin pul şəklində bərpası üçün sığortalanmasında daha çox maraqlıdılar.

Əmlak sığortası qrup sığort hadisələrindən və ya sığorta etdirənlə sığortaçı arasında bağlanmış sığorta müqaviləsində razılaşdırılmış fərdi sığorta hadisələrindən sığortalanmaqla həyata keçirilir.

Beynəlxalq sığorta sistemində əmlak sığortası yanğın sığortası qrupuna aid edilməklə həyata keçirilir.

Əmlak sığortasının inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə statistik məlumatlar əsasında baş vermiş sığorta hadisələri nəticəsində ödənilmiş sığorta məbləğlərinin, daxil olmuş sığorta haqlarına nisbəti təhlil edilməklə minimum tarif dərəcələrinin tətbiq edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bununla bərabər əmlakın sığortalanması zamanı sığorta hadisələrinin baş vermə ehtimalının, əmlakın mövcud qiymətlərinin müəyyən edilməsi əsas şərtlərdən biridir.

Əmlak sığortasının təkmilləşdirilməsi və inkişaf problemləri əmlak mənafeləri üzrə qanunvericilik aktlarının qəbulu edilməsi, sığorta hadisələrinin baş vermə ehtimallarının və dəymiş zərər üzrə sığorta məbləğinin müəyyən edilməsini həyata keçirmək üçün peşəkar sığorta ekspertlərin olmasını tələb edir.

Sığorta bazarında peşəkar sığorta ekspertlərinin olmaması əmlak sığortasının inkişaf etməsinə mənfi təsir göstərən amillərdən biridir.

Sığorta xidmətləri bazarının liberallaşdırılmasının başlıca məsələsi Azərbaycanın sığorta bazarının dünya sığorta sisteminə integrasiyasının və milli kapitalın axınına maneçilik törədən mexanizmlərin optimal nisbətinin tapılması olmalıdır. Bu məqsədlə, ilk növbədə insanların şüurunda sığortanın vacibliyi, onun üstün cəhətləri, sosial-iqtisadi mahiyyəti barədə dönüş yaratmaq lazımdır. Əhalinin müəyyən hissəsi öz şəxsi həyatı və əmlakı barədə qayğı göstərmir, bu barədə ancaq dövlətə ümid bəsləyir, təbii fəlakət və gözlənilməz hadisələr nəticəsində dəymiş zərərin ödənilməsi sahəsində respublika büdcəsinə ağır yük düşür. Milli sığorta təşkilatlarının yüksək məbləğli zərərlərin ödənilməsində maliyyə imkanları qismində xarici kapital cəlb ediləcəkdir. Dünya sığorta təsərrüfatına daxil olmaq üçün mühüm strategiya milli təkrarsığorta institutunun yaradılmasıdır. Xüsusilə bu yerli sığorta təşkilatları tərəfindən götürülən yüksək sığorta risklərinin veriləcəyi, itkilərin zəmanətli ödəmələri tələb olunur. Təkrarsığorta institutunun yaradılması yığılmış kapitalın ölkə daxilində saxlanması yolu ilə milli sığorta bazarının müdafiə olunmasına, bununla da dövlət büdcəsinə daxil olmaların artırılmasına imkan verəcəkdir. Sığortaçıların ödəmə qabiliyyətinin gücləndirilməsi ən mühüm və aktual problemlərdən biridir. Sığortaya olan tələbin səviyyəsi, eyni risklərinin məbləği milyard manatla ölçülür və respublikanın sığorta təşkilatları belə risklər üzrə sığortalılar qarşısında öhdəliklərinə etibarlı təminatın yaradılması məqsədilə xaricə təkrarsığortaya vermək məcburiyyəti qarşısında qalırlar. Sığortaçıların apardığı belə təkrarsığorta əməliyyatları qanunvericiliyə uyğun olsa da, təkrarsığorta əməliyyatları ilk növbədə ölkə daxilində həyata keçirilməlidir. Milli sığorta bazarının müdafiə olunması, dövlət büdcəsinə daxil olmaların artırılmasına və xarici təkrar sığortaçısından asılılığı üzrə fəaliyyəti üzərində dövlət nəzarəti sisteminin gücləndirilməsi təmin edilməlidir. Neft müqavilələrinin imzalanması, həmçinin iri miqyaslı investisiya qoyuluşları sığorta müdafiəsinə tələbatı artırır, bu da yüksək sığorta risklərinin təkrar sığorta yolu ilə dünya sığorta bazarına daxil olmasına imkan yaradır, investisiya sahəsində fəaliyyəti fəallaşmasına ümid verir. Müvəqqəti sərbəst vəsaitlər sığortaçıları tərəfindən

idarə olunmalıdır. Sığortaçıların əksəriyyəti kifayət həcmdə maliyyə vəsaitlərinə malik olmadığından nəhəng risklərin sığortasını həyata keçirə bilmirlər. Lakin risklərin müəyyən hissəsini təkrarsığortaya ötürülməklə sığortaçı öz müştəriləri qarşısında öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə təminat verə bilər. Həmin təminatların təmin olunması üçün sığortaçıların öhdəliklərinin limitini (həddini) müəyyən edən qanunvericilik normalarının, təkrarsığorta müqavilələrinin işlənilməsi, habelə Azərbaycan təkrarsığorta bazarının işgüzar tövsiyyəsinin qaydasını müəyyən etmək zəruridir. İxtisaslaşmış sığorta birliklərinin yaradılması, Azərbaycan sığortaçılarının beynəlxalq təkrarsığorta sistemində və şərikli sığorta müqavilələrində iştirakının genişləndirilməsi, təminat fondlarının yaradılması və sığorta xidmətləri bazarının potensialının artırılmasına yönəldilmiş, iqtisadi cəhətdən özünün doğrultmuş qərarların tətbiqi vasitəsi ilə təkrarsığortanın inkişafını stimullaşdırmaq lazımdır. Göstərilən tədbirlər həm də xarici təkrarsığortanı nizamlamağa və valyuta vəsaitlərinin xaricə axınının qarşısını almağa imkan verəcəkdir. Sığorta əməliyyatlarından vergi tutmanın sonrakı təkmilləşdirilməsi zəruridir. Uzunmüddətli sığorta üzrə əməliyyatlardan vergitutma rejimi ən mühüm risklərdən fiziki və hüquqi şəxslərin effektiv müdafiəsinin yaradılması üçün stimol olmalıdır. Bu məsələlərə Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin tətbiqi praktikasının təhlili mühasibat uçotunun müddəalarının əsasında mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlarına keçilməsi ilə əlaqədar baxmaq lazımdır. Gələcəkdə sosial vergi çıxımları siyahısına vətəndaşların mühüm həyatı əmlak mənafeələrinin (həyat və sağlamlıqla, yaşayış əmlakına malik olmaq, ondan istifadə etmək, ona sərəncam vermək və ev əmlakı ilə əlaqədar) sığortası ilə əlaqədar xərclərini də əlavə etmək lazımdır. Məsuliyyət sığortasının müxtəlif növləri üzrə sığortaçıların xərclərinin maya dəyərinə daxil edilən və mənfəət vergisi hesablanarkən çıxılan tərkibini genişləndirmək məqsədə uyğundur. Azərbaycan Respublikası sığortaçılarının əməkdaşlığı milli və iqtisadi mənafeləri nəzərə almaqla könüllülük və bərabərlik prinsipləri əsasında qurulmalıdır. Bu istiqamətdə mühüm vəzifələrdən biri Azərbaycan və

beynəlxalq sığorta bazarının əməkdaşlığının daha da inkişafı və dərinləşməsidir.

.Sığortaçıların maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin təmin edilməsi, sığorta təminatının etibarlılığının yüksəldilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarları ilə nizamnamə kapitalının minimum məbləği əhəmiyyətli dərəcədə artırıldı. Nəticədə mövcud bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğunlaşa və rəqabətə davam gətirə bilmədiklərinə görə bir sıra sığorta təşkilatlarının fəaliyyəti dayanmış oldu. Sığorta fəaliyyətinin maliyyə hüquqi tənzimlənməsi sığortanın dövlət tənzimlənməsinin tərkib hissəsi olmaqla bütün iqtisadi sistemin sabitliyini təminədən xüsusi tənzimləyici mexanizm kimi çıxış edir. Bu isə onunla əlaqədardır ki, birincisi; sığorta gözlənilməz hadisələr nəticəsində itirilmiş resursların bərpa prosesininin maliyyələşdirilməsini optimallaşdırmağa imkan verən vasitə kimi büdcənin maliyyə yükünü əhəmiyyətli dərəcədə azaldır. İkincisi isə, sığorta kapital qoyuluşlarını maliyyələşdirmək üçün investisiya resursları kimi çıxış edir. Azərbaycanda iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi istiqamətində ölkə rəhbərliyi tərəfindən son illərdə həyata keçirilən ardıcıl və məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində bütün sahələrdə istehsalın və investisiya qoyuluşlarının həcmi əhəmiyyətli dərəcədə artmış, inflyasiyanın səviyyəsi minimuma endirilmişdir. Ölkənin əsas strateji istehsal sahəsi hesab olunan neft sənayesi durmadan inkişaf etdirilir.

Ümummilli liderimiz H.Əliyevin bilavasitə təşəbbüsü və söyləri nəticəsində təməli qoyulan Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft magistralının ölkənin iqtisadi inkişafındakı əhəmiyyətini dərk etmək, yəqin ki, heç kim üçün çətin deyildir. Traseka proqramı çərçivəsində həyata keçirilən «Böyük ipək yolu»nun bərpası da Azərbaycanın bir sıra dünya ölkələri ilə xarici ticarət sahəsində münasibətlərinin inkişafında əvəzsiz rol oynayacaqdır. Şübhəsiz ki, sığorta ilə iqtisadiyyatın digər sahələrinin vəhdəti inkaredilməzdir. Sənaye, kənd təsərrüfatı, ticarət, səhiyyə və s. sahələr inkişaf etdikcə bu sahələrdə mümkün olan hər bir riskin sığortalanmasına da tələbat artır. Sığorta olduqda isə həmin sahələrdə meydana çıxan zərərlərin ödənilməsinə və fəaliyyətin bərpasına da

təminat yaranmış olur. Eyni zamanda bu, zərərlərin ödənilməsi üçün dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlərin azalmasına da şərait yaradır. İqtisadiyyatın inkişafında özəl sektorun əhəmiyyətini nəzərə alaraq, sahibkarlığın daha da inkişaf etdirilməsi, inkişafına mane olan süni maneələrin aradan qaldırılması, bu sahəyə investisiya qoyuluşlarının artırılmasının təmin edilməsi məqsədilə ölkə prezidenti tərəfindən imzalanan çoxsaylı fərmanlar, qəbul edilən qanunlar Azərbaycanda sahibkarlığın sürətli inkişafına, xarici investisiyaların cəlb edilməsinə, sağlam rəqabətin formalaşmasına əlverişli mühit yaratmışdır. Dövlət büdcəsinin formalaşmasında sığortanın digər rolu sığorta şirkətlərinin bilavasitə fəaliyyəti ilə bağlıdır. Belə ki, sığorta şirkətləri fəaliyyətləri nəticəsində əldə etdikləri mənfəətdən, işçilərin əmək haqlarından, həmçinin malik olduqları əmlaklarına görə dövlət büdcəsinə vergi ödəmələrini həyata keçirirlər. Sığortanın inkişafının dövlət büdcəsinin formalaşmasında investisiyalarla bağlı rolu da mühüm əhəmiyyətə malikdir. Ölkədə, mövcud qanunvericiliyə əsasən, sığorta şirkətlərinin daxil olan sığorta haqlarından yaratdıqları sığorta ehtiyatları müəyyən olunmuş normativlər gözlənilməklə onların seçimi ilə dövlət qiymətli kağızlarının satın alınmasına, bank və digər kredit təşkilatlarındakı depozit hesablarda yerləşdirilməsinə, daşınmaz əmlakın və torpaqların, habelə onlardan istifadə hüquqlarının satın alınmasına, qeyri-dövlət qiymətli kağızlarının, xarici valyutanın və onunla ifadə edilmiş qiymətli kağızların satın alınmasına və qanunvericiliklə qadağan olunmayan sair sahələrə investisiyaya qoyula bilər.

Məlum olduğu kimi investisiya maliyyə vəsaitlərinin, habelə maddi və intellektual sərvətlərin sahibkarlıq və digər fəaliyyət növləri obyektlərinə qoyuluşu ilə gəlir (mənfəət) və ya sosial səmərə əldə edilməsindən ibarətdir. Təbii ki, qoyulan investisiya hesabına hər hansı sahənin səmərəliliyinin yüksəlməsi reallaşır, bu sahənin gəlirlərinin artmasına da şərait yaranır. Digər tərəfdən, investisiya qoyuluşlarını həyata keçirən təsərrüfat subyekti investisiya müqaviləsi ilə müəyyən olunmuş həcmdə gəlir əldə etmək şansı qazanır. Gəlir (mənfəət) əldə edilməsi isə dövlət büdcəsinə vergi ödəmələrinin artımı ilə müşahidə olunur. Respublikada dövlət büdcəsinin formalaşmasında

sığortanın rolunun daha da artırılması imkanları araşdırılır. Bununla əlaqədar təkrar sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi zəruridir. Belə ki, qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən yüksək riskli sığorta öhdəliklərinə təminat yaradılması üçün sığorta şirkətləri riskləri bilavasitə xarici təkrar sığortaçılarda təkrar sığorta etdirmək hüququna malikdirlər.

Risqlərin xaricə təkrar sığortaya verilməsi isə riskləri qəbul edən xarici təkrar sığorta şirkətinə təkrar sığorta haqları ödənilməklə, vəsaitlərin respublikadan çıxması ilə nəticələnir. Bu kimi əməliyyatlar ölkənin maliyyə və valyuta ehtiyatlarına öz mənfi təsirini göstərir. Ona görə də risklərin ilk növbədə ölkə daxilində təkrar sığortaya verilməsinin təmin edilməsi zəruridir. Bunun təmin edilməsi isə sığorta şirkətlərin yüksək risklər qəbul edə bilmələri üçün onların maliyyə imkanlarının yaxşılaşmasını, ilk növbədə nizamnamə kapitallarının artırılmasını tələb edir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Sığorta bazarının inkişafını təmin edən başlıca amillərin ölkənin güclü iqtisadi potensiala malik olmasından, sığorta şirkətlərinin maliyyə sabitliyinin təmin edilməsindən, sığorta xidmətlərinin aparılma səviyyəsindən və çeşidindən, həmçinin qanunvericilik bazasının mövcudluğundan, inkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsinin milli bazara inteqrasiya olunmasından, ha-belə bazarın dövlət tənzimlənməsindən ibarət olduğu nəzərə alınmaqla respublikada bu istiqamətdə əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirilməlidir.

1. Sığortaçıların maliyyə sabitliyi və ödəmə qabiliyyətinin təmin edilməsi, sığorta təminatının etibarlılığının yüksəldilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarları ilə nizamnamə kapitalının minimum məbləği əhəmiyyətli dərəcədə artırılmalıdır.

2. Sığorta xidməti sahəsində əmlak sığortası xüsusi əhəmiyyət kəsb etməklə, sığorta bazasını inkişaf etməsində mühüm rol oynayır. Bu növ

sığorta vətəndaşların və hüquqi şəxslərin mülkiyyət hüququnda olan əmlakların sığortalanmasını həyata keçirməlidir.

3. Sığorta və antiinhisar qanunvericiliyin tələblərinə müvafiq bərabərlik prinsipi əsasında sığorta xidmətinin həyata keçirilməsinə zərurət yaratmış və bununla əlaqədar vətəndaşlara məxsus tikintilərin və dövlət icbari sığortası ləğv edilməklə, bu növ sığortanın könüllü qaydada həyata keçirilməsinə başlanılması təmin edilməlidir.

4. Əmlakın icbari sığortalanmasından fərqli olaraq könüllülük prinsipi əsasında həyata keçirilməsi, tarif dərəcəsinin sığortaçı ilə sığorta etdirən arasında razılaşma yolu ilə sərbəst müəyyən edilməsinə və sığortasının seçilməsində sərbəstliyə şərait yaradılmalıdır.

5. Əmlak sığortasının inkişaf etməsində Dövlət proqramları əsasında müəssisə və təşkilatların özəlləndirilməsi mühüm rol oynamışdır. Belə ki, özəlləndirilmiş müəssisə və təşkilatların səhmdarları, müəssisənin mülkiyyətində olan əmlakın təbii fəlakət və gözlənilməz hadisələr nəticəsində zədələnməsi və məhv olması ehtimalının qarşısının alınması məqsədilə zərərin pul şəklində bərpası üçün sığortalanmasında daha çox maraqlıdırmaq lazımdır.

6. Əmlak sığortası qrup sığort hadisələrindən və ya sığorta etdirənlə sığortaçı arasında bağlanmış sığorta müqaviləsində razılaşdırılmış fərdi sığorta hadisələrindən sığortalanmaqla həyata keçirilməlidir.

7. Beynəlxalq sığorta sistemində əmlak sığortası yanğın sığortası qrupuna aid edilməklə həyata keçirilməlidir.

8. Əmlak sığortasının inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə statistik məlumatlar əsasında baş vermiş sığorta hadisələri nəticəsində ödənilmiş sığorta məbləğlərinin, daxil olmuş sığorta haqlarına nisbəti təhlil edilməklə minimum tarif dərəcələrinin tətbiq edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bununla bərabər əmlakın sığortalanması zamanı sığorta hadisələrinin baş vermə ehtimalının, əmlakın mövcud qiymətlərinin müəyyən edilməsi əsas şərtlərdən biri olmalıdır.

9. Əmlak sığortasının təkmilləşdirilməsi və inkişaf problemləri əmlak mənafeləri üzrə qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsi, sığorta hadisələrinin

başvermə ehtimallarının və dəymiş zərər üzrə sığorta məbləğinin müəyyən edilməsini həyata keçirmək üçün peşəkar sığorta ekspertlərin olmasını tələb edir. Sığorta bazarında peşəkar sığorta ekspertlərinin olmaması əmlak sığortasının inkişaf etməsinə mənfi təsir göstərən amilər aradan qaldırılmalıdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATSIYAHISI

1. Əliyev.M., Həmidov.H., Hüseynli.A.«Korporativ idarəetmə» Dərslik. Bakı-2011
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995-ci il.
3. Azərbaycan Respublikasının «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» qanunu. 1994.(www.economy.gov.az).
4. Xudiyev N.N. «Sığorta işi» Bakı – 2003.
5. В.В.Шихов «Страхование». Москва – 2001.
6. Гварлиани Т.Е. «Денежные потоки в страховании». Москва, 2004.
7. Юрченко Л.А. «Финансовый менеджмент страховщика». Москва, 2001.
8. Турбина К.Е. «Тенденция развития мирового рынка страхования». Москва, 2000.
9. Ə.M. Abbasov, Z.Z. Bayramov, H.X. Quliyev «İqtisadi informasiyanın işlənməsinin kompüter texnologiyası». Bakı, 2002-ci il.
10. Azərbaycan Respublikasının «Müəssisələr haqqında» qanunu. İyul 1994-cü il.
11. Azərbaycan Respublikasının «Antinhisar fəaliyyəti haqqında» qanunu «Xalq qəzeti». 03.02.1993-cü il.
12. Azərbaycan Respublikasının «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» qanunu. Dekabr 1992-ci il.

13. «Azərbaycan Respublikasında Dövlət Mülkiyyətinin Özəlləşdirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu. «Respublika» qəzeti, iyul 2000-ci il.

14.«Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramı». Bakı, 1996-cı il.

15.«Azərbaycan Respublikasında Dövlət Mülkiyyətinin Özəlləşdirilməsinin ikinci Dövlət proqramı». Bakı – 2000-ci il.

16.«Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq(qanunlar, normative sənədlər, analitik materiallar) Azərbaycan Respublikası Dövlət Antiinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsi. Bakı.«Araz». nəş-tı. 2000-ci il. s. 188.

17.«Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Fondu» haqqında əsasnamə. «Azərbaycan» qəzeti, 28 oktyabr 1992-ci il.

18.Azərbaycan Respublikasında rəqabətin qorunması və təbii inhisarların tənzimlənməsi (qanunlar, normativ sənədlər, analitik materiallar).Azərbaycan Respublikası Dövlət Antiinhisar Siyasəti və Sahibkarlığa Kömək Komitəsi. Bakı . «Səda» nəş-tı. 2000-ci il. s.273.

19.Azərbaycanın statistika göstəriciləri .2003.Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı.«Səda» nəş-tı.2003cü il.s.773.

20.Bağırov.D.A.,Həsənlı.M.X.,«Maliyyə» Dərs vəsaiti. Bakı-2010

21.Bayramov.Ə.İ.«Dünya iqtisadiyyatının tarixi» Dərslik. Bakı-2010

22.Balayev R.Ə.«Urbanizasiya: şəhər iqtisadiyyatı vəərzaq problemləri» Monaqrafiya Bakı, 1998.

23.Cəbiyev R.M. «Azərbaycanda bazar infrastrukturunun formalaşması və inkişafı». Bakı, 2000.

24.Əliyev Heydər «Müstəqilliyimiz əbədidir» I – II – III – IV tomlar, Azərnəşr Bakı, 1997-ci il.

25.ƏlirzayevƏ.Q. «Azərbaycanın iqtisadi inkişafının konsepsiyası və proqramı» . "Odlar yurdu" Бакы, 1999. s. 44.

26.Əliyev A., Şəkəraliyev A. «Bazar iqtisadiyyatına keçid: dövlətin iqtisadi siyasəti». Bakı, 2002.

27.Əliyev R.Q. İqtisadi təhlil nəzəriyyəsi. Bakı, 2002.

28.Əliyev T.H. «Biznesin idarə edilməsinin əsasları». Bakı, Elm, 1994-cü il.

29.Əhmədov M. «Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması».«Azərnəşr». Bakı 2003, 520 s.

30.Hüseynov T.Ə. Sənayenin iqtisadiyyatı. Bakı, 2000.

31.Həsənov Ə.P. «Stanlartlaşdırmanın elmi əsasları metodologiya və məhsulun keyfiyyətinin idarə edilməsi» (dərs vəsaiti), Bakı,1992-ci il.

32.Həsənov.N.Ə. Beynəlxalq biznes Dərs vəsaiti.Bakı-2011

33.Həsənov R.T. «Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının bazar modelinin koseptual əsasları» Elm. Bakı, 1998-ci il.s.343.

34. «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu. 13.01.1995-ci il.

- 35.Qarayev İ.Ş.«Qiymətin əmələ gəlməsi» (metodiki göstəricilər), Bakı, 1999 il.
- 36.Qasimov Ə.C. «Milli iqtisadiyyatımızın aktual problemləri», Bakı, 2000-ci il.
- 37.Qafarov Ş.S. İctimai əmək bölgüsü və onun müasir sosial-iqtisadi problemləri.
- 38.Quliyev T.Ə. «Menecmentin əsasları» Bakı, 2001
- 39.Qafarov Ş. S. «Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma» Monoqrafiya. Bakı-2005.
- 40.Manafov Q. N. «İqtisadi nəzəriyyə: Mikroiqtisadiyyat:» Metodiki vəsait. Bakı-2008
- 41.Musayev A.F. və s. «Qiymətli kağızlar bazarı». Bakı. Səda. 1999. .
- 42.Meybullayev M. X. İslam iqtisadiyyatı. Bakı, 2002.
- 43.Muradov Ş.M., Abbasov F.P. Müasir mərhələdə demoqrafiya siyasəti. Bakı, Elm, 1986.
- 44.Muradov R.Ş. Müasir şəraitdə Azərbaycan Respublikasında əmək bazarı problemləri. Bakı, Elm, 2000.
- 45.Musayev A.F., Qəhrəmanov A.Q. İqtisadiyyatda riyazi modelləşdirmə və proqnozlaşdırma. Bakı, «Kür», 1998.
- 46.Məmmədov T.C., Məmmədov M.Q., Ələkbərov Ə.Ə. Ərzaq malları ticarətinin təşkili. Bakı, Maarif, 1991.

